

Tallinna Ülikool
Ühiskonnateaduste Instituut

Sigrid Petofer

**PEREKONNA HINDAMINE LAPSENDAMIST ETTEVALMISTAVAS
PROTSESSIS**

Magistritöö

Juhendaja: Karmen Toros, PhD

Tallinn 2017

Olen koostanud magistritöö iseseisvalt. Teiste autorite uurimistööd, olulised seisukohad kirjandusest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Magistritöö autor: Sigrid Petoffer.....

Olen nõus oma töö elektroonse avaldamisega Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu repositooriumis.

Magistritöö autor: Sigrid Petoffer

Kaitstmisele lubatud.

Juhendaja: professor Karmen Toros

Kaitmine toimub Tallinna Ülikooli Sotsiaaltöö Instituudi magistritööde kaitsmiskomisjoni avalikul koosolekul 2017. aastal kell Tallinna Ülikooli ruumis.....

RESÜMEE

Sigrid Petoffer (2017) Perekonna hindamine lapsendamist ettevalmistavas protsessis.

Töös on 71 lehekülge ja 58 kirjandusallikat, 4 joonist, 3 tabelit ja 4 lisa. Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli uurida, kuidas viiakse läbi perekonna hindamist lapsendamist ettevalmistavas protsessis.

Kvalitatiivse uurimuse valimi moodustasid 15 lapsendamise tegelejad ametnikku 13 maakonnast. Valimi moodustanud ametnikud olid pikaajalise töökogemusega nii sotsiaalvaldkonnas kui ka lapsendamise korraldamisel. Empiiriline andmestik on kogutud 17.02.2017-24.03.2017. Uurimistöö teoreetiliseks raamistikuks on tõenduspõhine lähenemine.

Uurimistulemustest selgus, et pereuuringut kui lapsendamist ettevalmistavat toimingut mõistetakse tervikliku perede hindamisprotsessina, mis algab esimesest kohtumisest ja lõpeb lapsendamise kohtuistungiga. Hindamise eesmärgina nähakse eelkõige soovi saada ülevaade perekonna ressurssidest ja kasvuruumidest, et leida lapsele sobivaim perekond. Seni on ametnikud toetunud hindamisel eelkõige oma oskustele, teadmistele, kogemustele ja ette antud temaatikale.

Hindamise käigus kogutakse perede kohta märkimisväärne hulk delikaatseid andmeid ja informatsiooni, mille analüüsimiseks ilma tõenduspõhiste hindamisinstrumentideta ja juhenditeta puudub ametnikel pädevus. Hindamise erinev praktika on tingitud ühtse metoodika puudumisest, mitte konkreetse ametniku lapsendamise kogemustest ja juhtumite arvust. Hindamist toetavateks teguriteks on tulevase lapsendaja hea paarisuhe ja kvaliteetsed lähisuhted, avatus ja ausus, teadlikkus ja soov teha koostööd. Hindamist takistab perede poolne informatsiooni varjamine, terviskriitika puudumine, kõrge riskikäitumine ja ebasobivad kasvatusmeetodid. Ametnike eelarvamustevaba suhtumine ning hindaja ja hinnatava koostöö ühise eesmärgi nimel on hindamise üks võtmetegur.

Uurimuses kasutatud põhimõisted: hindamine, risk, pereuuring, tõenduspõhine lähenemine, tõenduspõhine praktika, lapse heaolu.

ABSTRACT

Sigrid Petoffer (2016), Family Assessment in the Adoption Preparation Process.

In the current Thesis there are 71 pages, 58 used literature sources, 4 schemas, 3 tables and 4 appendices. The purpose of the Master Thesis was to investigate family assessment in the adoption preparation process.

The qualitative research part was formed by the 15 adoption officers from 13 counties, their answers to questionnaire provided also the sample data. These officers had long-term work experience both in social sphere and adoption arrangement areas. Empirical sample data has been collected during 17.02.2017-24.03.2017. The theoretical framework of the Thesis is evidence-based approach.

The research concluded that home study as an adoption preparation procedure is considered as whole assessment process for would-be adoptive families, starting from the first meeting and ending with the adoption decision made in court hearing. The purpose of the assessment is first of all the need to get an overview of the family resources and growth opportunities, serving purpose to find the most suitable family for a child. As of now, the adoption officers, while making the family assessments, have relied on their own skills, knowledge, experience and the framework of given (family) theme.

In the family assessment process significant amount of delicate personal data and information is collected. The adoption officers do not have enough competence for further analysis of the collected information and lack evidence-based evaluation instruments (standards) and manuals. The unequal practise of assessment occurs due to the missing methodology, not the experience of the particular adoption officer or the number of adoption cases. The supporting factors for the assessment are strong partnership between the would-be adopting parents and high quality family or close relationships, openness, honesty, awareness and desire for cooperation.

The assessment is hindered by families' tendency to hide information, missing health criticism (info), high risk behaviour and unsuitable methods for children education and upbringing. The unbiased attitude of the adoption officers and the cooperation between the social worker and the family towards one common goal is the key factor for family assessment.

Keywords: assessment, risk, home study, evidence-based approach and evidence-based practise, child's wellbeing.

SISUKORD

JOONISTE JA TABELITE LOETELU	6
1. SISSEJUHATUS	7
2. TÖÖ TEOREETILINE RAAMISTIK	10
2.1. Lapsendamine Eestis	10
2.1.1. Muudatused lapsendamise korraldamisel	12
2.1.2. Lapsendamise ettevalmistamine	13
2.1.3. Pereuuring.....	15
2.2. Riskitegurid lapsendamisel	17
2.3. Tõenduspõhine lähenemine	21
2.3.1. Tõenduspõhisus töös laste ja peredega	26
2.3.2. Ülevaade teiste riikide tõenduspõhistest praktikatest	28
3. UURIMISPROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA	31
3.1. Uurimistöö eesmärk ja uurimisküsimused	31
3.2. Uurimistöö metoodika.....	32
3.2.1. Andmekogumismeetod ja valim	33
3.2.2. Andmeanalüüsi meetod	34
3.3. Uurimistöö eetiline aspekt.....	35
4. UURIMISTULEMUSED JA ARUTELU	36
4.1. Ametnike oskused, teadmised ja kogemused	36
4.2. Perede hindamise kirjeldus.....	39
4.3. Perede hindamist toetavad ja takistavad asjaolud	42
4.4. Tõenduspõhise lähenemise põhimõtted hindamisprotsessis	48
4.5. Arutelu.....	52
5. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	58
KASUTATUD KIRJANDUS	61
LISA 1. Intervjuu kava	66
LISA 2. Kiindumussuhte viis alaskaalat ASI kohaselt	68
LISA 3. Täiskasvanute kiindumusstiilid AAI järgi	69
LISA 4. SAFE metoodika kuus komponenti	70

JOONISTE JA TABELITE LOETELU

Joonis 1: Pereuuringu käigus kogutavad andmed.....	16
Joonis 2: Tõendus põhise praktika mudel.....	22
Joonis 3: Tõenduse standardid.....	23
Joonis 4: Teadusliku tõenduse erinevad disainid, meetodid ja lähenemisviisid.....	24
Tabel 1: Asendushooldusel viibivad lapsed aastatel 2006-2015.....	10
Tabel 2: Riigipoolne toetus asendushooldusele paigutamisel.....	11
Tabel 3: Muudatused lapsendamise korraldamises.....	13

1. SISSEJUHATUS

ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1991) artikkel 20 punkt 1 ütleb, et lapsel, kes ajutiselt või alaliselt on ilma jäetud perekondlikust miljööst või kellel tema enese huvides ei ole lubatud jääda sellesse keskkonda, on õigus riigi erilisele kaitsele ja abile (RT II 1996, 16, 56). ÜRO poolt välja töötatud laste asendushoolduse juhiseist tulenevalt tuleb ennetada lapse perekonnast eraldamist, soodustada lapse paigutamist institutsiooni asemel perekonda ja vältida laste korduvat ümberpaigutamist asendushooldusel (United Nations, 2010).

Statistikaameti (2016) info kohaselt oli 2015. aasta alguses Eestis arvel 7623 vanemliku hoolitsuseta või abi vajavat last, 2006. aastal oli neid 822. Sotsiaalministeeriumi (2014) andmetel eraldatakse aastas perekonnast ligi 500 last. Näiteks 2013. aastal eraldati 436 last, kellest 304 paigutati asendushooldusele või lapsendati. 20% lastest paigutati tagasi bioloogilisse perekonda ja 15% lastest jäi turvakoduteenusele.

Lapse abistamiseks, kellel pole võimalik tagasi pöörduda oma bioloogilise perekonna juurde, on kaks võimalust: pere- või asutusepõhine asendushooldus. Institutsioonis elavate vanemliku hoolitsuseta jäänud laste arv on ilmselgelt liiga suur. Perepõhise asendushoolduse osatähtsuse suurendamise eeldusteks on inimeste teadlikkus perekonna tähtsusest lapse elus ning uute perekondade ettevalmistus ja tugi kogu hoolduse kestel. (Sotsiaalministeerium, 2014.) Käesolev magistritöö keskendub ühele perepõhisele asendushoolduse vormile, milleks on lapsendamine.

Lapse pääsemine väärkohtlemisest ja paigutamine stabiilsesse keskkonda ei taga koheselt lapsega seonduvate probleemide katkemist. Inimesel, kes soovib last aidata, peab mõistma, kuidas eelnev elukäik on mõjutanud tema arengut. (Riis & Wieland, 2012.) Reeglina lapse paigutamine lapsendajaperekonda õnnestub ja lapsel pole hilisemaid psühholoogilisi probleeme. Samas on tugevaid ja veenvaid tõendeid, et kõrvamõjud jäävad ning paigutamise ei kao väärkohtlemise mõju. Ligi 3% lapsendamistest katkestatakse. Üheks põhjuseks on ebapiisavad teadmised selle kohta, mida tähendab kiindumussuhte loomine lapsega, kellel on varase lapsepõlve trauma seljataga. (Meakings, Selwyn, & Wijedasa, 2014.)

Lastekaitseaduse (RT I, 21.12.2016, 24) kohaselt tuleb kõigis lapsi puudutavates ettevõtmistes esikohale seada lapse huvid. Muuhulgas tuleb last mõjutavate otsuste tegemisel välja selgitada kogu informatsioon, et hinnata mõju lapse heaolule. Tuginedes

Perekonnaseadusele (RT I, 21.12.2016, 12) ja sama seadusega kaasnevale määrusele (RT I 29.12.2016, 29), on pereuuring lapsendamist ettevalmistamistavas protsessis ainus sisuline toiming, mis selgitab välja perekonna võimalused lapse kasvatamiseks. Ülejäänud tegevused on avalduse täitmine ja otsustamiseks vajalike dokumentide kogumine. Autor käsitleb oma töös pereuuringut ja perede hindamist sünonüümidena. Perekonnaseaduse (RT I, 21.12.2016, 12) kohaselt pole koolituse läbimine kohustuslik, kuid sotsiaalkindlustusamet võib nõuda lapsendajalt lapsendamisele eelnevalt asjakohase koolituse läbimist.

Barth, Crea, & Griffin (2010) on seisukohal, et kuigi sotsiaaltöötajate kohanemisevõime informatsiooni koguda on kiiduväärt, siis raskused tekivad seetõttu, et puuduvad selged ja asjakohased perede hindamise suunised haldus- ja poliitika tasandil.

Edovaldi (2015) sõnul aitab kvaliteetsest uurimustööst tulenev tõendus ennetada kahju tekitamist, kokku hoida aega ja jõupingutusi ning annab kindluse, et tehakse parim võimalik laste ja perede heaks. Samuti aitab tõendus ära hoida ressursside asjatut kulutamist.

Käesoleva magistr töö eesmärk on selgitada välja, kuidas viiakse läbi perekonna hindamist lapsendamist ettevalmistavas protsessis.

Uurimisküsimused:

- 1) Kuidas kirjeldavad hindamist lapsendamist ettevalmistavad ametnikud?
- 2) Millised on perede hindamist toetavad ja takistavad asjaolud?
- 3) Mil viisil lähtub perede hindamisprotsess tõenduspõhise lähenemise põhimõtetest?

Magistr töö teoreetilises osas annab autor ülevaate lapsendamist ettevalmistavast protsessist ja lähiminevikus toimunud muudatustest lapsendamise korraldamisel Eestis, kirjutab lapsendamise kaasnevatest riskidest ja avab tõenduspõhise sekkumise lähtekohti lapse heaolu tagamisel. Lisaks toob autor näiteid erinevatest tõenduspõhistest praktikatest lapsendajaperede hindamisel Ameerika, Rootsi ja Suurbritannia kohta.

Magistr töö aktuaalsus seisneb selles, et sotsiaalministeerium (2011) soovib lähitulevikus panustada asendushoolduse kvaliteedi tõstmisse, mille üks meede on vanemliku hoolitsuseta laste lapsendada soovivate perede valiku- ja hindamisprotsesside ühtlustamine. Lapsendajate ettevalmistuse osas plaanitakse analüüsida seniseid praktikaid, töötada välja lahendused töö parandamiseks ja kehtestada pereuuringu kehtivusaeg. Autor on kohtunud

sotsiaalkindlustusameti esindajatega, kelle kinnitusel toetab magistritöö eelpool kirjeldatud eesmärkide ellu viimist.

Eesmärgi saavutamiseks viis autor läbi empiirilise kvalitatiivse uurimuse ja küsitles aastatel 2012-2016 lapsendamise korraldamisega tegeleval maavalitsuste ametnikke.

Töös kasutatud põhimõisted:

Hindamine on kestev protsess olukorra kohta ülevaate saamiseks, mille põhjal langetatakse otsus ja/või koostatakse edaspidised tegevused (Milner & O'Byrne, 2009).

Lapsendamine on Perekonnaseaduse järgi õiguslik toiming, mille tulemusel tekivad lapse ja lapsendatu vahel lapse ja vanema õigused ja kohustused (RT I, 21.12.2016, 12).

Lapse heaolu on Lastekaitseaduse järgi lapse arengut toetav seisund, milles lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud (RT I, 21.12.2016, 24).

Pereuuring on Perekonnaseaduse järgi lapsendamise ettevalmistamisega seotud toiming (RT I, 29.12.2016, 29).

Risk on mingi ootamatu või ebasoodsa sündmuse esinemise võimalus (Lavrentjeva, 2014).

Tõenduspõhine lähenemine on kombinatsioon teaduslikest uuringutest tulenevast tõendusest, praktikute ametialasest ekspertiisist ja kogemustest ning kliendi eelistustest (Aaben & Edovald, 2016).

Tõenduspõhine praktika on praktikute poolt kasutatavad paindlikud võtted ja tehnikad, millel on teatud tuumpraktikad (Kasvandik & Treial, 2014).

2. TÖÖ TEOREETILINE RAAMISTIK

Autor lähtub oma uurimistöös lastekaitseaduses (RT I, 21.12.2016, 24) välja toodud põhimõttest, et last mõjutavate otsuste vastuvõtmisel tuleb välja selgitada kõik lapse isiku ja olukorraga seotud asjassepuutuvad asjaolud ja informatsioon, et hinnata otsuse mõju lapse heaolule ja õigustele. Tulevaste lapsendajate hindamine aitab tuvastada riskid ja välja selgitada kaitsvad faktorid, mis loob eeldused lapse õnnestunud paigutamiseks perekonda, kes on võimeline rahuldama tema arenguvajadused.

2.1. Lapsendamine Eestis

Lapse perekonnast eraldamine on äärmuslik meede, mille põhjused on erinevad. Kohtupraktika järgi on põhjusteks väärkohtlemine, lapse hooletusse jätmine ja vanema isikust või teistest perekonnaliikmetest tingitud asjaolud nagu näiteks tervislik seisund. (Ahase, 2015.)

Eestis on neli võimalust vanemliku hoolitsuseta jäänud laste pere- ja asutusepõhiseks asendushoolduseks: lapse hoolduslepingu alusel hooldusperekonda paigutamine, lapsele eestkostja määramine, lapse uude perekonda lapsendamine ja asenduskoduteenusele suunamine (Sotsiaalministeerium, 2014). Võttes arvesse asendushooldusel viibivate laste arvu, on lapsendamisel oluline roll vanemlikust hoolitsusest ilma jäänud laste toetamisel, vt tabel 1. Lapsendaja peredes elavate arv kajastab ka peresiseseid lapsendamisi, mis moodustavad koguarvust ligi 50%.

Tabel 1. Asendushooldusel viibivad lapsed aastatel 2006-2015 (Sotsiaalministeerium, 2016)

Asendus- hoolduse vorm	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Perekonnas hooldusel	551	455	401	377	353	329	254	226	216	205
Asendus- kodus	1621	1493	1323	1284	1214	1167	1096	1071	1056	1068
Eestkostel	1458	1544	1389	1362	1348	1288	1315	1332	1331	1281
Lapsendatud	2352	2257	2114	2057	1988	1892	1828	1841	1792	1680

Perekonnaseaduse (RT I, 21.12.2016, 12) järgi on lapsendamine tähtajatu juriidiline toiming, mille tulemusel tekivad lapsendaja ja lapsendatu vahel vanema ja lapse vahelised õigused ja

kohustused. Sotsiaalkindlustusamet (korraldab) ja kohus (otsustab) peavad lähtuma lapse huvidest ja lapsendamisavaldus ei tohi olla seotud tingimustega. Laps on lapsendatud, kui jõustub kohtumäärus. (ibd.)

Vastavalt Euroopa Liidu, Euroopa Nõukogu ja rahvusvahelise õiguse põhimõtetele (Office of the European Union, 2015) on lapsendamise kolm peamist võtmepunkti järgmised:

- 1) Lapsendamine saab toimuda vaid, siis kui laps ei saa jääda oma sünniperekonna juurde.
- 2) Lähtub lapse parimatest huvidest.
- 3) Lapsendamise protsess peab järgima kõiki rahvusvahelisi kriteeriume ja seadma esikohale lapse huvid.

Asenduskoduteenusel paigutatud lapse ülalpidamiskulu võib riigile aastas maksma minna kuni 17 400 eurot. Lapsendamise korral makstakse perekonnale ühekordset toetust 320 eurot. Arvestades lapsendajaperedes elavate laste arvu (vt tabel 1) ja riigipoolset rahalist panust (vt tabel 2), siis on lapsendamine nii riigi, lapse kui ka lapsendada soovijate huvides.

Tabel 2. Riigipoolne toetus asendushooldusele paigutamisel (Sotsiaalkindlustusamet, 2017)

Asenduskoduteenus	Perekonnas hooldamine	Eestkoste	Lapsendamine
Kuni 1150 eurot kalendrikuus, puudega ja alla 3-aastane laps kuni 1450 eurot kalendrikuus	240 eurot kalendrikuus	240 eurot kalendrikuus	ühekordne toetus 320 eurot

Lapsendamist asendushooldusena (nii riigisisest, uude perekonda kui ka välisriiki lapsendamist) on Sotsiaalministeerium (2014) vaadelnud vaid tinglikult. Seda põhjusel, et lapsendamise näol on tegemist perekonnaõigusliku toiminguga, mille tulemusel tekib lapsendatava ja lapsendaja vahel lapse ja vanema õiguslik suhe. Peale lapsendamise kohtumääruse jõustumist pole enam tegemist asendushooldusega. Samas saab asendushooldusele kehtivaid põhimõtteid kohaldada vanemliku hoolitsuseta jäänud lapsele (kes on vaba lapsendamiseks) perekonna leidmisel ning lapsendamise ettevalmistamisel. (ibd.)

Lapsendamisega tegelevad peamiselt Sotsiaalkindlustusamet ja lapsendamiskeskus MTÜ Oma Pere. Lisaks Euroopa Sotsiaalfondi ja sponsorite toel pakutavatele teenustele nagu

grupeerimine, telefoni- ja internetinõustamine, mentorlus, psühholoogiline nõustamine, on mittetulundusühingu kodulehel võimalik tutvuda üliõpilastöödega, ühingu poolt koostatud käsiraamatutega ja kogutud artiklitega. Igal aastal saavad ühingu poolt pakutavate teenuste kaudu tuge sajad perekonnad. (Oma Pere, 2017.) Lapsendamise käsiraamat (Kivirüüt, 2012) annab õigusaktidest tulenevast mõneti põhjalikuma ülevaate lapsendamist ettevalmistavast protsessist, kuid ei kirjelda täpsemalt tulevase lapsendaja hindamise protsessi.

2.1.1. Muudatused lapsendamise korraldamisel

Siseriikliku lapsendamise korraldamine anti alates 1. jaanuarist 2017 maavalitsuste pädevusest sotsiaalkindlustusametile. Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 317 SE seletuskirja (2016) kohaselt on muudatused põhjustatud riigi poolsest soovist koondada kõik lapsendamisega seotud toimingud ühte asutusse. Muudatus peab tagama lapsendamistele ühtse lähenemise üle Eesti, vähendama ametnike arvu ning viima lapsendamisega seotud dokumendid ja menetluse ühtsesse andmekogusse STAR (sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregister). Lisaks peab register toetama lapse heaolu tagamise protsessi ning kindlustama lapse ja pere kokku viimise. Riik väärtustab lapsendamise teemat, kuid on seisukohal, et sotsiaalsed mõjud avalduvad siiski väga väikesele sihtrühmale.

Sotsiaalkindlustusamet põhjendab eelpool nimetatud muudatuste tegemist eesmärgiga tagada lapsendamistele ühtne ja kvaliteetne lähenemine, et pakkuda teenust võimalikult laste- ja perede sõbralikult (Saarte Hääl, 2016; Liblik, Selliov, & Veermäe, 2016). Saarte Hääl (2016) toob välja, et lapsendamine on olnud ka seni pere- ja lapsesõbralik ning kvaliteetne. Näiteks lapsendajaperedele suunatud PRIDE-koolituse vähene rakendamine ei sõltunud maavalitsuste ametnike ebaühtlasest töökorraldusest, vaid riigi võimalustest.

Valitsus otsustas 12. jaanuaril 2017. aastal toimunud kabinetistiingil, et maavalitsused kaovad alates 1. jaanuarist 2018. Maavalitsuse ülesannete hulk on jäänud liiga väikeseks ja haldusreformi tulemusena väheneb veelgi, kui suurematele ja tugevamatele omavalitsustele antakse ülesandeid juurde. (Beltadze, 2017.) Arvestades eeltoodut, võib maavalitsustelt sotsiaalkindlustusametile lapsendamise korraldamise ülemineku peamine põhjus olla haldusreformiga kaasnev.

Analüüsidest hetkeolukorda, on muudatused peamiselt korralduslikku laadi: vahetus lapsendamise tegelev institutsioon, kasutusele võeti andmete register STAR ja ametnike arv vähenes umbes 1/3 võrra, vt tabel 3. Kuna sisulisi muudatusi võrreldes eelnevaga pole toimunud, siis on raske hinnata, kas aset leidnud muudatused täidavad riigi poolt seatud eesmärgi muuta lapsendamine lapse- ja peresõbralikumaks.

Tabel 3. Muudatused lapsendamise korraldamises (autori koostatud, Perekonnaseadus, 2009; Perekonnaseadus 2016; Sotsiaalkindlustusamet, 2017 põhjal)

Lapsendamise korraldamine	Kuni 31.12.2016	Alates 1.01.2017
Institutsioon	maavalitsus	sotsiaalkindlustusamet
Vastutav isik	ametnik	ametnik
Vastutavate isikute arv	15	ca 9
Koolitus	soovituslik	soovituslik
Sooviavalduste registreerimine	paberkandjal või elektrooniline nimekiri	STAR andmeregister
Hindamise läbiviija	ametnik ja/või spetsialist	ametnik
Hindamismetoodika	puudub	ei
Maksumus	ametnik, tasuta spetsialist, tasuline	ametnik, tasuta
Pereuuringu kehtivus	puudub	puudub
Eelkavandatud raport	puudub	puudub

2.1.2. Lapsendamise ettevalmistamine

Ajavahemikus 1. jaanuar 1970 kuni 31. detsember 1994 reguleeris lapsendamist Eesti NSV Abielu- ja Perekonnakoodeks (1969). Eestkost- ja hooldusorganid olid kohustatud kontrollima, kas lapsendamine vastab lapse huvidele. Jaanuaris 1995 kehtima hakanud Perekonnaseaduse reguleerimismeetod ja läbiv ideoloogia tuginevad suures ulatuses Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeksile (RT I 1994, 75, 1326). 1995. aastal andis EV Sotsiaalministeerium (1995) välja soovitusliku lapsendamise juhendi, mis suures osas kirjeldab lapsendamise korda. Tulevaste lapsendajate ettevalmistamisega seonduvat eelpool nimetatud juhend ei kajasta (v.a lapsendamiseks vajalikud dokumendid).

Lapsendamise ettevalmistamisega seotud toimingud reguleeriti täpsemalt 1. jaanuaril 2010. aastal kehtima hakanud Perekonnaseaduses (RT I, 2009, 60, 395). Eelneva põhjal selgub, et lapsendajaperede ettevalmistuse ja hindamise osas on viimase 37 aasta jooksul toimunud vaid üksikud muudatused. Lisandunud on andmete loetelu, mis tuleb perede

hindamise käigus välja selgitada. Milliste meetoditega ja kuidas kogutud andmeid lapse huvides kasutatakse, pole üheski avalikus dokumendis kirjeldatud.

Perekonnaseaduse § 147 (RT I, 29.12.2016, 29) kohaselt on lubatud lapsendada, kui see on lapse huvides vajalik ning on alust arvata, et lapsendaja ja lapse vahel tekib vanema ja lapse suhe. Lapsendajat valides arvestatakse tema isikuomadusi, suhteid lapsendatavaga, varalist seisundit ja võimet täita lapsendamissuhtest tulenevaid kohustusi, samuti võimaluse korral lapse bioloogiliste vanemate eeldatavat taht. Otsustamisel arvestatakse võimaluse korral lapse rahvuslikku, usulist, kultuurilist ja keelelist päritolu. (ibid.)

Sotsiaalkaitseministri määruse (RT I, 29.12.2016, 29) kohaselt tuleb tulevasel lapsendajal lapsendamise avalduses esitada järgmised andmed:

- üldandmed (töö- ja elukoht, sünniaeg, haridus jne);
- andmed elukoha kohta (kohasus lapse jaoks, pindala, koduloomad jne);
- üldandmed leibkonna liikmete kohta;
- andmed perre oodatava lapse kohta (arv, vanus, valmidus kasvatada erivajadusega last);
- kirjalik kinnitus järgmiste teemade kohta: füüsiline ja vaimne tervis, kriminaalkorras karistamine, võimekus last ülal pidada täisealiseks saamiseni ja hooldusõiguse piiramine.

Lapsendada sooviv isik esitab lapsendamise avalduse sotsiaalkindlustusametile, mis viib läbi ka lapsendamise ettevalmistamisega seotud toimingud, s.h õiguslike tagajärgede selgitamine lapsendada soovijatele. Sotsiaalkindlustusameti nõudmisel läbib lapsendada sooviv isik lapsendamisele eelnevalt asjakohase koolitusprogrammi. (RT I 21.12.2016, 12.) Senise praktika kohaselt läbivad lapsendada soovijad kasuvanemate koolitusprogrammi PRIDE, mille tulemusena antakse hinnang perekonna valmidusele kasvatada lapsendatud last (Ibrus, 2016; Tervise Arengu Instituut, 2017).

PRIDE koolituste toimumine Eestis on ebamäärane, koolitus pole lapsendajatele kohustuslik ja ei paigutu selgelt üldisesse perepõhise asendushoolduse pakujate hindamise süsteemi. Koolituste läbiviimine ajavahemikus 2005-2014 on toimunud kahaneva aktiivsusega. Kui 2005. aastal viidi läbi 15 gruppi, 2006. aastal 12, siis 2014. aastal vaid viis. Koolituste läbiviimiseks on vajalik tagada riigipoolne jätkusuutlik ja stabiilne rahastus, mis aitaks

vähendada piirkondlikke erinevusi ja probleeme kättesaadavusega. (Tartu Ülikooli Rakendusuuringu Keskus RAKE, 2016.)

2.1.3. Pereuring

Kui asjaolud võimaldavad piisava kindlusega eeldada, et taotluse kohtusse esitamise ajal on lapsendamise eeldused täidetud, on Perekonnaseaduse (RT I, 29.12.2016) järgi sotsiaalkindlustusamet kohustatud lapsendamise lubatavuse kindlakstegemiseks muu hulgas:

- 1) viima läbi pereuringu lapsendada sooviva isiku kohta;
- 2) tutvuma lapsendada sooviva isiku elukohas elamistingimustega.

Lapsendajate ressursside ja kasvuruumide hindamist puudutav regulatsioon on võrreldes perekonnas hooldamisega põhjalikum ja detailsem. Näiteks pereuringu läbiviimine pere või isiku sobivuse hindamiseks. Vaatamata sellele tõsiasi jaoks puuduvad ka lapsendamise puhul ühtsed juhised nõuetele vastavuse ja sobivuse hindamiseks - millistele andmetele ja infole tugineda ning mida arvestada lapsendaja valikul. Oluline roll hindamisel on ametniku kogemustel, mis aga sõltub lapsendamiste juhtumite arvust. (Sotsiaalministeerium, 2014.)

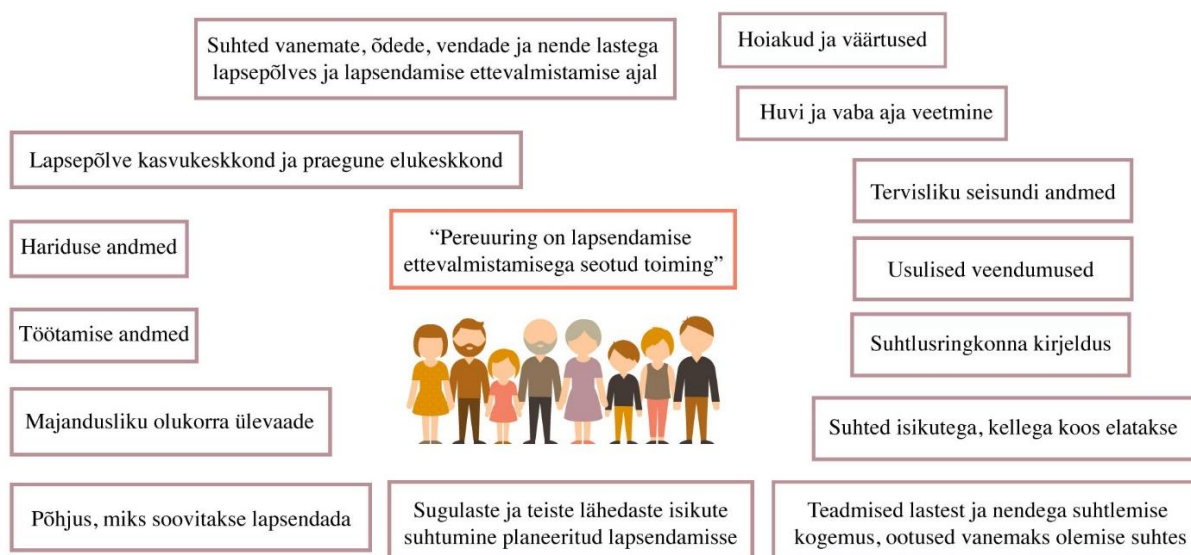
Seni on pereuringuid tehtud väga erinevalt. Osad maavalitsused tegid ise, osad suunasid pere tasulist teenust osutava spetsialisti poole. See aga seadis pered ebavõrdsesse olukorda. (Saarte Hääl, 2016.) Alates 1. jaanuarist 2017 hakkasid lapsendamist korraldama ja pereuringuid läbi viima sotsiaalkindlustusameti ametnikud. Seni tegid uuringuid maavalitsused ja sõltumatud spetsialistid spetsialisti. (Uusen, 2016.)

Lapsendamiskeskus MTÜ Oma Pere on seisukohal, et pereuringu peavad vaatamata töökorralduses toimunud muudatustele läbi viima sõltumatud spetsialistid, mitte lapsendamist korraldavad ametnikud. Samuti tuleb pereuringu läbiviijatele kehtestada kvalifikatsiooninõuded ja uuringute läbiviimiseks tuleb välja töötada metoodika. (Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise..., 2016.) Sotsiaalministeerium on seisukohal, et pereuringu läbiviimine on sotsiaaltöötaja pädevuses ja sotsiaalkindlustusameti lapsendamise spetsialistid saavad selleks vastava ettevalmistuse (Ibrus, 2016).

Kutsestandardis sotsiaaltöötaja tase 7 kirjeldatakse tööd ning töö edukaks tegemiseks vajalike oskuste, teadmiste ja hoiakute kogumit ehk kompetentsusnõudeid. Dokument on ühtlasi aluseks koolitusprogrammide koostamisele ning isikute kompetentsuse hindamisele

kutse andmisel. Spetsialiseerumisega seotud üks tööosadest on lastekaitse, kus teiste seas on oskusena välja toodud lapse ja pere hindamine ning osalemine lapsendamise ettevalmistamisel. (Kutsekoda, 2014.)

2010. aastal kehtima hakanud Perekonnaseadus on kaasa toonud mitmeid olulisi lapse huvidest lähtuvaid muudatusi. Võrreldes varasemaga, kus ametnik toetus peamiselt sisetundele ja soovituslikule juhendile, loob uus lapsendamise ettevalmistamise regulatsioon eeldused lapsendamise sisuliseks ettevalmistamiseks. Perede võimekust lapse kasvatamisel hinnatakse kindlate kriteeriumite põhjal vt joonis 1. (Riisalo, 2011.) Pereuuringu läbiviija ehk sotsiaalkindlusamet lisab pereuuringusse hinnangu lapsendada soovijate isikute võimekuse kohta lapse kasvatamisel, teeb kodukülastuse ja esitab selle kohta kokkuvõtte (RT I, 29.12.2016, 29).

Joonis 1. Pereuuringu käigus kogutavad andmed (autori koostatud, Perekonnaseaduse, 2016 alusel)

Lapsendamist reguleerivad õigusaktid Eestis piirduvad pereuuringu temaatika loetlemisega. Seetõttu kasutab autor pereuuringu kirjeldamiseks väljaspool Eestit kasutusel olevaid lähenemisi. Barth, Crea, & Griffini (2010) kohaselt on pereuuringu eesmärk hinnata tulevaste lapsendajate valmisolekut lapse kasvatamiseks. Uuringu suurim panus on selles, et saada võimalikult palju üldist teavet pere kohta. Samas pereuuring pole piisavalt efektiivne tabamaks tundlikku teavet pere kohta, mis aga võib olla kõige kriitilisem osa lapse perekonda paigutamisel. Tundlikud või eriti tundlikud teemad pereuuringu käigus on:

sõltuvusprobleemid, väärkohtlemine lapsepõlves, psüühilised haigused, seaduskuulekus, teiste pereliikmete sõltuvusprobleemid, vanemate omavahelised suhted, tervislik seisund, isikuomadused, toimetulek probleemsituatsioonis, lapsepõlvekogemused, suhted vanematega lapsepõlves, distsiplineerimismeetodid, suhted vanematega jne. (ibd.)

Kuigi vanemlik võimekus ja selle hindamine on lastekaitsetöö üks olulisemaid valdkondi, siis on seda keeruline teha just seetõttu, et puudub selge vanemluse definitsioon ja üheselt mõistetavad kriteeriumid, mida saab hindamisel aluseks võtta. Kuid mitmete uurimuste põhjal on siiski leitud mõned ühiseid jooned: emotsionaalne soojus, piiride seadmine ja psühholoogiline küpsus. Võimekuse hindamiseks on erinevaid võimalusi nagu näiteks intervjuu, vaatlus, sugupuu, testid ja muud hinnangulised tööriistad. (Holland, 2011.)

Sotsiaaltöös pole olemas hindamise kohta ühtset definitsiooni. Ühe tõlgenduse kohaselt on hindamine kestev protsess olukorra kohta ülevaate saamiseks, mis koosneb viiest etapist: 1) hindamise ettevalmistamine; 2) andmete kogumine 3) erialaste teadmiste kasutamine (teaduslikud või tavatarkus) andmete analüüsimiseks 4) seoste loomine suhete, vajaduste, riskide jne kohta 5) otsustamine ja / või soovitamine, mida teha. Hindamine on sotsiaaltöö praktika üks võtmelemente, ilma milleta pole sotsiaaltöötajal võimet reageerida ega ka sekkumisi planeerida. Ükskõik kui täpne ja objektiivne on hindamine sotsiaaltöös, pole see kunagi lõpuni teaduslik. Suure tõenäosusega mõjutab sotsiaaltöötaja klienti iseenda tõekspidamiste ja lahendustega. (Milner & O'Byrne, 2009.)

Isegi kui sotsiaaltöös ei kasutata piisavalt uurimistulemusi, siis olukord paraneb iga aastaga. Kuna uurimistulemuste pagas ei kata kogu valdkonda, siis pole võimalik tõendus põhiseid sekkumisi ka laialt kasutada. Valdkond vajab suuri investeeringuid. Sotsiaaltöötaja tugineb oma töös paljuski sisemistele eetilistele tõekspidamistele, kogemustele ja oskustele. Alternatiivina saab kasutada ka kliendiuringuid ja seeläbi parandada sotsiaaltöö tulemusi. (Marttila & Urpponen, 2013.)

2.2. Riskitegurid lapsendamisel

Risk kõige üldisemas mõttes on mingi ootamatu või ebasoodsa sündmuse esinemise võimalus, mille tulemusena võib inimene saada mõne kaotuse osaliseks. Näiteks sissetulekute vähenemine või lisakulutuste suurenemine. Kuid materiaalsete ressursside kaotus pole võrreldav sellega, kui eksimused perre võetud lapse kasvatamisel. Inimese ressurssi kaotamine ja arengu deformatsioon pole koheselt märgatav. Vead kasvatamisel on

elumuutvad ja nad vähendavad inimese arengupotentsiaali. Kõiki riske pole võimalik maandada täielikult, kuid vähendada on küll võimalik. Selleks peab teadma potentsiaalseid ohukohtasid. (Lavrentjeva, 2014.)

Lapsendamise ebaõnnestumise ja katkestamise peamine põhjus on vähene teadlikkus teistest vanematest sündinud lapse kasvatamisel ja ametnike ebapiisav tugi protsessi vältel. Samuti puudulikud teadmised kiindumussuhtest ning traumeeritud ja väärkoheldud lapse kasvatamisest. Probleemide kuhjumisel satuvad perekonnad isolatsiooni, millest välja tulla on raske. (Meakings, Selwyn, & Wijedasa, 2014.)

Lapse õiguste ja vanemluse monitooringu käigus 2012. aastal läbi viidud küsitluse tulemusel selgus, et lapse ja kogu perekonna heaolu võivad mõjutada lapsevanemate rahuolu ja stress. Lapsed tunnetavad lisaks tekkinud sõnelustele ka varjatud rahuolematust. Üle poole emadest ja isadest vahel tundnud, et vajavad abi, kuid abi saamiseks pole nad osanud kuhugi pöörduda. Kõige rohkem teadmisi napib vanematel stressi maandamiseks (34%-l). Kuid ka terviseküsimustest (23%-l), distsiplineerimise ja korrale kutsumise (21%-l), lapse sotsiaalse ja emotsionaalse arengu (29%-l) ning konfliktide lahendamise (23%-l) kohta. (Biin, Karu, Suvi, & Turk, 2012.)

Kõik lapsevanemad peavad toime tulema erinevas vanuses laste arenguvajaduste rahuldamisega, kuid asendusvanemad peavad alati mõtlema, millised on hetkereaktsiooni vallandanud eelnevast elust tingitud põhjused. Pakkudes lapsele võimalust kogeda turvalisi suhteid, tuleb lapsendajatel endalt küsida, millised on minu ootused ja hirmud, mida mõtlen lapse eelnevast elust ja kuidas see mõjutab suhteid peres. (Kõiva & Olenko, 2014.) Lastekaitseeaduse eelnõu seletuskiri (2014, 61) juhhib tähelepanu vanemlike oskuste hindamise olulisusele, mille jaoks on vaja kõikidele lastega töötavatele isikutele kasutamiseks sobivaid ja Eesti oludele kohandatud standardiseeritud mõõtmisvahendeid.

Tihti on lapsendada soovijate arvates piisav, kui on olemas hea kodu, töökoht ja sissetulek. Tegelikult vajab aga laps pühendumist ja seda, et tema vajadusi mõistetak. Mõnikord tuleb perele ka uuringu käigus ilmnenu riskidest rääkida, kuid seda pole alati lihtne teha. Üksikvanemate, samasooliste paaride ja kärgperede puhul tekib aeg-ajalt küsimus, kes täidab näiteks isa või mehe rolli. Tagasiside kasvuruumide kohta võib põhjustada trotsi ja segadust. Kuid lapse huvides tuleb seda siiski teha. (Uusen, 2016.)

Levinud arvamuse kohaselt vajavad lapsendatud lapsed rohkem psühhiaatrilist abi just eluraskuste tõttu. Koos bioloogiliste vanematega sünnitushaiglast koju minevad lapsed loovad kiiresti lapse-vanema sideme. Lapsed, keda lapsendatakse, asuvad enne perekonda paigutamist sageli asenduskodus, turvakodus või mõnes muus ebastabiilses keskkonnas. Sel põhjusel pole laste tulevane sotsiaalne ja emotsionaalne ebastabiilsus tingitud lapsendamise protsessist, vaid lapsendamisele eelnevast emotsionaalsest stress-situatsioonist. (Žordania, 2014.)

Lavrentjeva (2014) hinnangul võivad lapsendamist mõjutada järgmised asjaolud:

- Vanemate omavaheline läbisaamine – tegutsemine spontaanselt või liigemotsionaalselt, ohtude mitteteadvustamine, dialoogi puudumine, halb paarisuhe ja võitlus liidrirolli pärast, erinevad motiivid lapsendamisel, jahenenud seksuaalsuhted, disharmoonilised suhted täiskasvanud lähisugulaste vahel, vaidlused kasvatusmeetodite üle (võib ühe vanema kasvatusprotsessist välja lülitada).
- Psühhosotsiaalsed riskid – ühe vanema puudumine, kõrge vanus, suur tööalane koormus, paljulapselisus, väikesed lapsed peres, kroonilised psühhotraumad, stress.
- Mittekonstruktiiivsed sotsiaalsed motiivid - soov tõestada oma perekondlike või emalike tunnete olemasolu ja võimekust; soov ennast näidata ühiskonnas loodud näidispeere kuvandi osana, mis sisaldab laste omamist jne.
- Ema käitumise ja olemise stiil – vastumeelsus lapse tuleku tõttu elustiili muuta, uue rolli alla mattumine, vanemlike kohustuste asetamine teiste isikute õlgadele (nt lapsed, vanavanemad), lapse perre ilmumise varjamine, püsiv eufoorne käitumine ja kõrgendatud meeleolu (takistab reaalsuse tunnetamist, vajab ühiskonna lugupidamist), ülehoolitsus (kardab lapse iseseisvumist) jne.
- Ema ebakindlus (liiga suur vastutustunne) – avalduvad iseloomujooned nagu haavatavus, usaldamatus, väsimus, rahutus jne. Ühelt poolt kogetakse rõõmu ja teisalt kardetakse, et ei tule toime emakohustustega.
- Mitteveresuguluse tunnetamine – lapse päritolu ja lapsendamise fakti varjamine.
- Kontaktide iseloom bioloogilise ja lapsendajapere vahel – „enne“ ja „pärast“ hinnangute andmine, vanemate omavaheline mittekonstruktiiivne suhtlemine ja kasvatusmudelid, lapse ühiskondliku kontrolli alt eemale hoidmine jne. (Lavrentjeva, 2014).

Kiindumus on nagu omamoodi aken, mis lapse sündides on pärani avatud ja mis lapse kolmeaastaseks saamiseks tasahilju sulgub. Lapsendajad, kellel puuduvad teadmised kiindumushäirest, võivad ennast süüdistada ja kurnata illusioonidega suurtest muutustest ning satuvad seetõttu silmitsi ebameeldivate tunnetega nagu viha, lootusetus ja küündimatus. Nii satuvad nad samasuguse emotsionaalse dünaamika ohvriks nagu nende peres elavad lapsed ja sellistena on neist vähe abi. Oluline on mõista, et pika ootamise järel, hulgaliselt loetud kirjanduse ja kõrgete ootuste mõjul kogevad lapsendajad lapse perekonda tulekul nagu lapsedki kriisi. Sellises keerulises kohanemise protsessis tuleb olla kannatlik ja vajadusel võtta vastu abi nagu näiteks tugigrupid või tugiisik. (Rygaard, 2016, 27-28.)

Kogetud trauma mõjutab isiksuse arengut – keha, aju, suhteid teistega, hinge ja meelt. Juba bioloogilistest vanematest eraldamine on lapse jaoks trauma. Üleelamised talletatakse nii kehasse kui ajju, mis võivad hiljem vallanduda „päastikute“ kaudu. Kui laps kogeb edaspidises elus ja turvalises keskkonnas sarnast üleelamist, siis ajus vallanduvad just needsamad kehalised aistingud, mida ta koges hirmununa. Nii võib uutele vanematele tunduda lapse reaktsioon situatsioonile mittevastav või üleaarne. (Kõiva & Olenko, 2014.)

Kiindumushäirega lapse emotsionaalse ja sotsiaalse arengu aeglustumisel on kaks vastastikku mõjutavat asjaolu. Üks on sünnijärgne närvisüsteemi talitlushäire (emakasisene defitsiit raseduse ajal ja komplikatsioonid sünnitusel), mis juhib käitumist. Teine on hoolitsuse, toidu ja stimuleerimise puudumine ema ebastabiilsuse või väliste faktorite tõttu (vaesus, sõda, nälga). Mõlema faktori esinemisel, eriti nende koostoimel, võib olla laastav mõju. Sel põhjusel on ülioluline selgitada välja, mis juhtus lapsega enne kahe aastaseks saamist. (Rygaard, 2014, 39-40.)

Vaatamata lapse üleelamistele on igas arengus võimalikud muutused. Kõik asendushooldusele paigutatud lapsed vajavad individuaalset lähenemist ja teraapiat, et tulla toime varem kogetud traumadega. (Kõiva & Olenko, 2014.) Lapse varased ebastabiilsed seotuskogemused mängivad kiindumussuhte kujunemisel olulist rolli, kuid kasvukeskkonna turvaliseks muutumisel võib õnneks kiindumuslaad muutuda. Mitte kunagi pole liiga hilja tuua lapse ellu positiivseid muutusi. Seda saavad teha ka need, kes pole lapse bioloogilised vanemad, kuid kes mõistavad last ja kellega laps tunneb ennast turvaliselt. (Riis & Wieland, 2012.)

Igale lapsele peab olema koostatud individuaalne värbamise kava, kus on välja toodud lapse individuaalsed tugevused ja vajadused. Sellele toetudes saavad sotsiaaltöötajad valida lapsele pere, kelle võimekus ja tugevused sobituvad just antud lapsega. Sobitamise protsessis on keskseks siiski hindamise käigus kogutud andmed perekonna kohta. (Barth, Crea, & Griffin, 2010.) Sobitades lapse vajadused perekonna tugevuste luuakse parimad eeldused lapse turvaliseks kasvamiseks perekonnas.

2.3. Tõendus põhine lähenemine

Inglise majandusteadlane John Maynard Keynes on öelnud, et „*Pole midagi, mida valitsus vihkaks enam, kui olla hästi informeeritud, kuna see teeb otsusele jõudmisele protsessi palju komplitseeritumaks ja keerulisemaks*“ (vt. Breckon, 2016 järgi).

Tõendus (*evidence*) on informatsioon, mis võimaldab kinnitada fakti või tuvastada teatud asjaolud. Teaduslik ehk uurimistööst tulenev tõendus (*research edvence*) pärineb avaldatud teadusartiklitest või avaldamata allikatest nagu näiteks majasiseselt (*in-house*) läbiviidud hindamisuuringutest. Tõenduspõhisel lähenemisel (*evidence-based approach*) on mitmeid erinevaid definitsioone. Ühiseks lähtekohaks on põhimõte, et praktik peab tuginema oma töös otsuste tegemisel kvaliteetsetele uuringuandmetele, et mõista, mis töötab ja mis ei tööta. Tõenduspõhistel sekkumistel on praktiline, materiaalne ja ka eetiline pool – kas enne inimeste peal „proovimist“ ollakse veendunud sekkumise positiivses mõjus. (Breckon, 2016; Aaben & Edovald, 2016.)

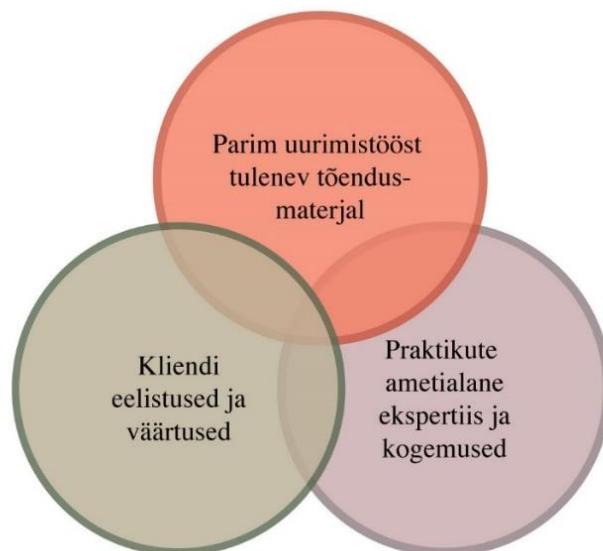
Kasvandik & Treial (2014) märgivad, et tõenduspõhised sekkumised on väga erineva keerukuse, astme ja ulatusega järgmiste praktikate ja/või strateegia kogumid:

- 1) Poliitikad – kõige üldisemad kogukondlikud ja üleriigilised sekkumised, mis võivad muuta inimeste käitumist ja väärtushinnanguid. Nt kampaaniad ja seadused.
- 2) Programmid (ennetavad, varajase sekkumise, ravimise) – täpselt piiritletud praktikate kogumid (kindlad tegevused kindlas järjekorras), kus on kindel sihtrühm ja läbiviimise tingimused ning millel on täpsed juhised. Läbiviijaid koolitatakse ja programmi mõju on võimalik hinnata. Näiteks KiVa (Koolikiusamise vastane programm).
- 3) Protsessid – laiema tasandi sekkumised, tavaliselt seotud konkreetsete programmidega. Süsteemid, mis tagavad kliendi jõudmise vajaduspõhisele sekkumisele. Tõenduspõhisus pole tugevaim külg. Nt HEV hindamine.

- 4) Praktikad – konkreetsed tegevused, praktikute poolt kasutatavad paindlikud võtted ja tehnikad, millel on teatud tuumpraktikad. Nt motiveeriva intervjuerimise praktika. (ibid.)

Eestis on sotsiaalvaldkonnas tõenduspõhiste sekkumiste kasutamine ja kulutõhususe arvutamine harukordne. Kuid siiski on efektiivne panustada tõenduspõhisesse sekkumistesse, mis on kulutulusad ja lõpuks ka odavamad. Suurendades tõenduspõhiste praktikate arendust, elluviimist ja rahastamist, on võimalik lastekaitse riiklikku korraldamist paremaks muuta vähendades tagajärgedega võitlemise kulutusi. Suurbritannia näitel on võimalik kokku hoida miljardeid naelasid. Riigipoolsete tõenduspõhiste sekkumiste arendamine eeldab riigilt suurema vastutuse võtmist, mis sisaldab sekkumiste valikuanalüüsi, uuringuid ja arendustöid nagu näiteks praktikute koolitamist, tõlkeid ja muid vajaminevaid kulutusi. (Lastekaitseeaduse eelnõu seletuskiri, 2014, 84-88.)

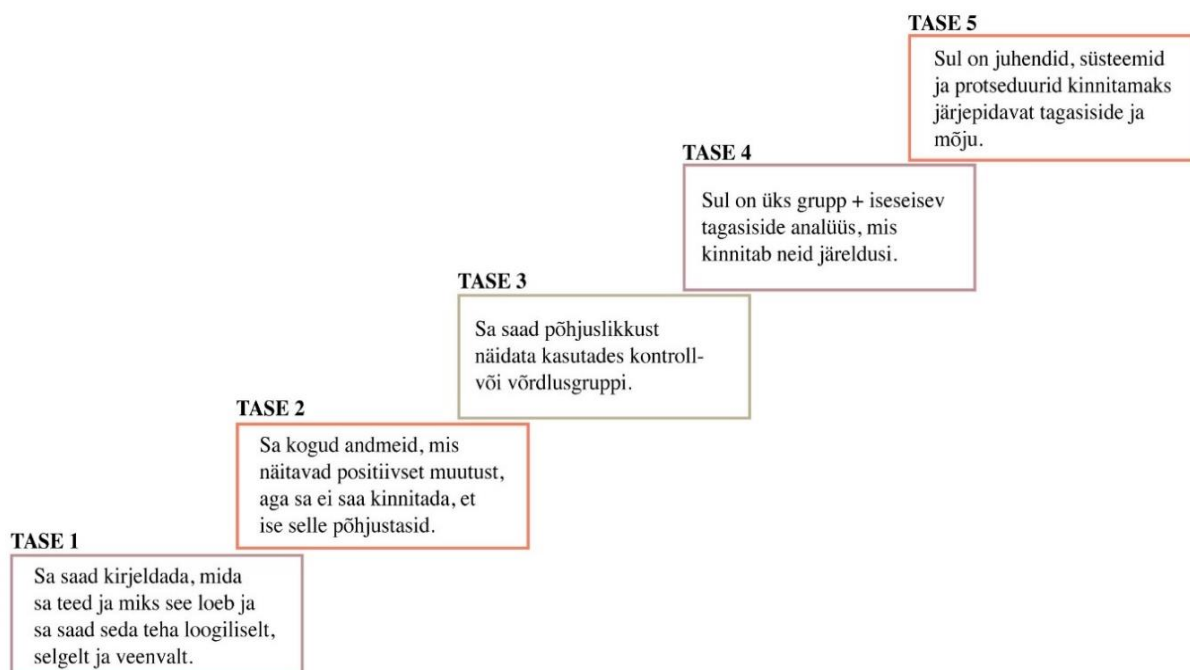
Lapsendajaperede hindamist saab käsitleda kui tõenduspõhist praktikat (*evidence-based practice*) ja mis sisaldab peamiselt kolme võtmeelementi, vt joonis 2. Tõenduspõhise praktika rakendamisel klienditöös on tähtis roll mitte ainult olemasoleval tõendusmaterjalil selle kohta, mis töötab ja mis ei tööta, vaid ka praktiku isiklikel kogemustel. Viimane on seotud praktiku refleksiooniga oma töö tulemuslikkuse osas. Tõenduspõhise lähenemise edukal rakendamisel on oma roll ka kliendi soovidel ja eelistustel. (Breckon, 2016.)

Joonis 2. Tõenduspõhise praktika mudel (Nesta, 2016)

Võrreldes teiste sotsiaalteaduslike distsipliinidega nagu pedagoogika või arstiteadus, on sotsiaaltöö ilma laialdase tõendusbaasita (Holland & Scourfield, 2015; Marttila & Urpponen, 2013). Mitmetes riikides on avalik sektor toetanud tõenduspõhiste praktikate arendamist ka sotsiaalvaldkonnas. Euroopa Liidu liikmesriikidest on kõige mahukamaid investeeringuid teinud Suurbritannia, samuti Rootsi, Norra ja Taani. Kui meditsiinis saab kasutada kindlaid ravimeetodeid, siis sotsiaal- ja lastekaitsetöö ei saa põhineda vaid uurimistulemustel – tuleb kasutada ka kõiki muid asjaolusid (nt seadused, rahalised võimalused, väärtushinnangud jne). Standardlahendused võivad ohustada sotsiaaltöö professionaalsust ja selle autonoomiat. Samuti kliendi õigusi. (Marttila & Urpponen, 2013.)

Tõendus on väga oluline seetõttu, et innovaatorid, teenuse kasutajad ja investorid vajavad tõendust kas tooted või teenused, millesse nad investeerivad või mida nad kasutavad, toovad kaasa positiivseid muutuseid. Head kavatsused ei vii alati soovitud tulemusteni. Kõige efektiivsemate ja turvalisemate innovatsioonide valiku tagamiseks on vaja kõrge kvaliteedilist mõju tõestust. Tõenduspõhisuse standardid asuvad skaalal 1-5, vt joonis 3. (Ludlow & Puttick, 2012.)

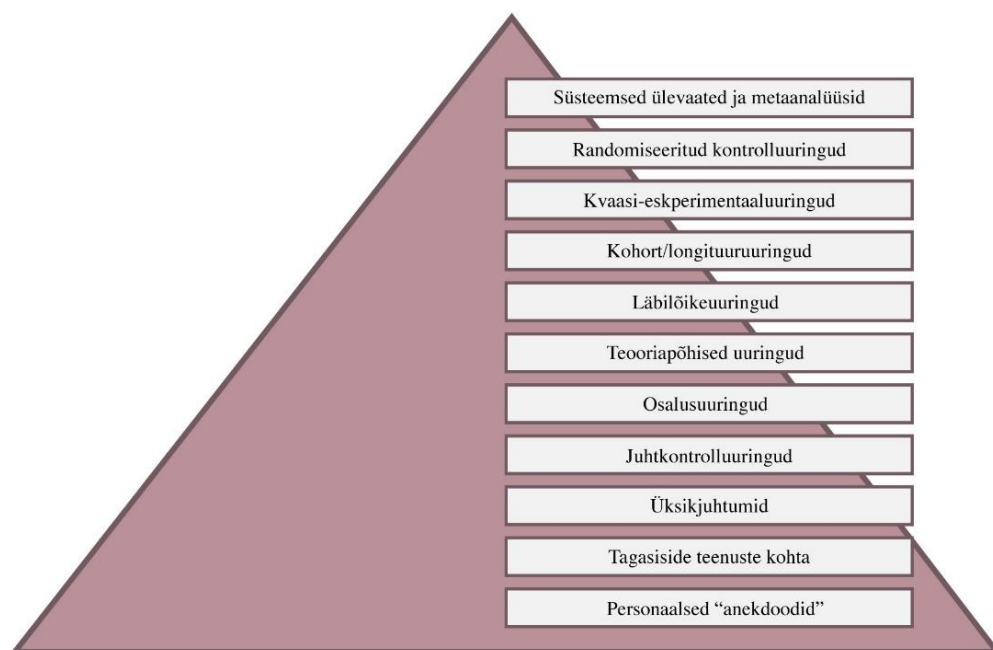

Joonis 3: Tõenduse standardid (Nesta, 2016)

Tase 1 on miinimum eeldus väga varajases staadiumis olevale innovatsioonile, mis võib olla veel näiteks idee faasis. Esimene tase nõuab veidi enam kui lihtsat selgitust mida sellega

võiksime saavutada ja miks see on parem hetkel kasutusel olevast. Kui teenus liigub skaalal üles, siis suureneb ka kindlustunne, et neil on positiivne mõju planeeritud tulemustele. Isegi kui teenus jõuab edukalt tasemele viis, siis pole see lõppfaas. Tõendus peab olema jätkuv protsess, mis tagab pideva peegelduse, viimistlusvõimaluse ja arengu. (Ludlow & Puttick, 2012.)

Uurimistööst tulenev tõendus aitab paremini mõista mis töötab, kuidas, miks ja kelle jaoks. Samuti annab infot selle kohta mis ei tööta ning aitab vältida teiste poolt tehtud vigu ja ebaõnnestumisi. Kuigi uurimismeetodeid on palju, siis tuleb leida parim võimalik. Joonis 4 annab ülevaate tõenduse kvaliteedi kohta, kus alt üles liikudes kasvab ka tõenduse kvaliteet. Näiteks kõige madalama kvaliteediga tõendus, mis põhineb suust suhu levivatel juttude või ekspertarvamustel või tagasisidel teenuste kohta, ei anna teadmist selle kohta mis muutus. Samas osalusuring on juba oluliselt parem seetõttu, et kliendid on kaasatud ja nendega suheldakse. Kõige kvaliteetsemad tõendused on randomiseeritud kontrolluuringud ning süsteemsed ülevaated ja metanalüüsid. (Breckon, 2016.)

Joonis 4: Teadusliku tõenduse erinevad disainid, meetodid ja lähenemisviisid (Nesta, 2016)

Küsimustele, kas sekkumine töötab või mitte, vastuste saamiseks kasutatakse tavaliselt randomiseeritud kontrollkatseid või uuringud. Katsete puhul jagatakse huvialused inimesed juhuslikkuse alusel kahte gruppi. Peale jagamist pakutakse ühele grupile sekkumist ja teisele alternatiivset sekkumist või jätkatakse nendega tavapärasel viisil. Katse peamine eesmärk

on hinnata otsest mõju. Üldjuhul on sekkumis- ja kontrollgrupi võrdluse tulemus numbriliselt väljendav efekt, mille puhul hinnatakse nii statistilist kui praktilist olulisust. (Edovald & Fripo, 2016.)

Sõltumata sellest, kui rahul on kliendid, pole randomiseeritud uuringud aga kõigi poolt tunnustatud. Arvatakse, et alati pole võimalik randomiseerimise kaudu tuua välja erinevusi kahe grupi vahel. Tõenduspõhise praktika vastaste arvates on meetod ebaetiline, toores ja vähe testitud ega saavuta efektiivseid tulemusi. Isegi kui on eksperimentaalset tõestust selle kohta, et sekkumine tundub töötavat saavutamaks püstitatud eesmärgid, siis sellele vaatamata ei saa teada, miks see on töötanud. Kui just ei vaatle protsessi ja ei küsita inimestelt, et kuidas see tegelikult läks. Igal juhul peab olema juures kliendi enda hinnang sekkumisele. (Holland & Scourfield, 2015, 96-97.)

Tõenduspõhise lähenemise kasutamisel töös laste ja peredega on mitu olulist aspekti. Praktik saab pakkuda klientide parimat võimaliku toetust olles kindel, et klient saab abi. Praktik peab aga vastutama ja analüüsima, kas kasutatavad meetodid on õiged. Põhjendada tuleb meetodite valikut ja sedagi, millisele tõendusele need tuginevad. Mida professionaalsem on sotsiaal- ja lastekaitsetöötaja, seda edukamalt saab ta oma rolli täita. Abistava ameti esindajana peab ta olema kursis valdkonna arengutega (s. h tõendustega). Nii saab vältida teenustele suunamist, mis on kasutud. (Aaben & Edovald, 2016.)

Kuigi pooldatakse tõenduspõhist lähenemist, mis muudab sotsiaaltöö efektiivseks, on vajadus ka kunsti ja humanitaarainete järele. Näiteks draama, fiktsioon ja film võivad olla väga kasulikud sotsiaaltöö hariduses arendamiseks empaatiat ja peegeldamiseks inimese personaalseid vajadusi. Samas võib lähiaastatel kiiresti muutuv maailmas (suurenev migratsioon, elanikkonna vananemine, uuenev tehnoloogia, kasvav erasektori maht teenuste osutamisel) saada tõenduspõhise lähenemise põhimõtete kasutamine veelgi olulisemaks. Sotsiaalsete probleemide süvenemisel suureneb sotsiaalvaldkonnas töötavate inimeste töökoormus ja töö tegemiseks kuluv aeg on piiratud. (Holland & Scourfield, 2015, 106-107.) Samas hästi töötavad tõenduspõhised praktikad aitavad sotsiaaltöötajatel kokku hoida nii aega kui ka raha.

Tõenduspõhise lähenemise põhimõtete kasutamist lastekaitsetöös rõhutavad mitmed riiklikud dokumendid ja sellele on hakatud üha enam tähelepanu pöörama. Tervise Arengu Instituut on töötanud välja koolitajate juhendmaterjali „Sissejuhatus laste ja perede heaolu

olukorra analüüsimisse ja tõenduspõhistesse sekkumistesse“, mille alusel hakatakse lähitulevikus koolitama lastekaitsetöötajaid. Materjal annab põhjaliku ülevaate tõenduspõhisest lähenemisest ja julgustab lastekaitsetöötajaid neid põhimõtteid oma töös kasutama. (Aaben & Edovald, 2016.)

2.3.1. Tõenduspõhisus töös laste ja peredega

Lastekaitseaduse (RT I, 21.12.2016, 24) järgi on lapse heaolu lapse arengut toetav seisund, milles lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud.

Lastele ja peredele pakutavad teenused peavad tuginema parimale olemasolevale tõendusmaterjalile. Laste ja perede arengukava aastateks 2012-2020 üks tegevussuundadest on teadmispõhise laste- ja perepoliitika arendamine, mille üks alapunkt rõhutab tõenduspõhiste ja ennetavate sekkumiste valiku laiendamist ning teenuse pakkujate selle teemalist suunamist. (Sotsiaalministeerium, 2011.)

Järjepidevuse, läbipaistvuse ja efektiivsuse tagamiseks on oluline kasutada sotsiaaltöös tõenduspõhist lähenemist. Hinnanguliste tööriistade kasutamine aitab tuvastada, kategoriseerida ja analüüsida riskide ja kaitsvate faktorite olemasolu. Standardiseeritud hinnangute tegemine on võti perede hindamiseks ning tagab lapse turvalisema paigutuse ja selgitab välja peredele vajamineva toetuse. (Bifulco, Bunn, Irving, Jacobs, & Thomas, 2008.)

Hoolekandevalast statistikat jälgides võib oletada, et senine tagajärgedega tegelemine pole kõige tõhusam viis abivajajate vajaduste rahuldamiseks. Samuti pole Eestis üheselt uuritud sihitatud ja/või spetsialistide pakutavate sekkumiste efektiivsust. Tänapäevaks on jõutud järeldusele, et avalikud sekkumised peavad rahuldama isikute vajadusi parimal võimalikul moel ja erinevate avalike teenuste arendamisel tuleb toetuda kõrgekvaliteetsetele empiirilistele uurimustele. (Sotsiaalministeerium, 2011.)

2016. aasta jaanuarikuust kehtima hakanud lastekaitseaduse kohaselt tuleb ennetada lapse heaolu ja arengut ohutavaid riske ning suurendada kaitsetegureid. Riigi ja kohaliku omavalitsuse poolt selleks kasutusele võetavad meetmed peavad olema kättesaadavad, õigeaegsed, tulemuslikud ja pikaajalise positiivse mõjuga. (RT I, 21.12.2016, 12.) Sotsiaalkindlustusameti (2017) seisukoht on, et laste ja perede valdkonna arendamisel on

oluline, et tehtavad otsused põhineksid teadmisel, et need toetavad laste ja perede heaolu ning omavad pikaajalist positiivset mõju.

Probleemi olemuse ja sekkumise mõju tõendus peavad olema omavahelises loogilises seoses. Soovides lapsi ja peresid aidata, tuleb mõista, et iga probleem vajab erinevat abi ja „üks asi lahendab kõik probleemid“ lähenemine on ebaefektiivne. Näiteks nagu laste väärkohtlemine, kus on neli olulist tegurit, mis kõik vajavad erinevat sekkumist:

- 1) Puudulikud vanemlikud oskused käitumisprobleemidega laste kasvatamisel.
- 2) Sõltuvused, mis nõrgestavad vanemlikud võimed tulemaks toime laste vajaduste rahuldamisega.
- 3) Vanemate sotsialiseerumine, mis viib olukorrani, kus nad on impulsiivsed ja nad ei suuda oma viha kontrollida.
- 4) Depressiivsed perekondlikud tingimused, mille puhul iga käitumisprobleem laste poolt tundub väljakannatamatu (kui kõrs, mis murrab kaameli selja). (Holland & Scourfield, 2015, 102-103.)

Tulevaste lapsendajate hindamine peab lähtuma lapse parimatest huvidest. Hindamaks seda, mida laps vajab ja kuidas saab lapsendajapere tema vajadusi rahuldada, on vaja terviklikku lähenemist. Heaks näiteks on Suurbritannias kasutusel olev hindamisraamistik, mille kohaselt on lapse huvidest lähtuva hindamise juures olulised arusaam lapse arenguvajadustest, vanema võimekus asjakohaselt reageerida lapse vajadustele ning pere ja keskkonna tegurite mõju lapse kasvatamisele (Department of Health, 2000). Pint (2016) jõudis oma uurimistöös järeldusele, et kuigi hindamist nähakse lapsekesksena, siis puuduvad lapse abivajaduse hindamiseks nii juhend kui ka instrumendid. Eeltoodu põhjal on alust arvata, et tulevaste lapsendajate ja vanemlikku hoolt vajava lapse sobitamine võib olla seotud riskiga just asjakohaste juhendite ja tõendus põhiste hindamisinstrumentide puudumise tõttu.

Igal aastal investeerib riik Eesti lastesse ja peredesse miljoneid eurosid. Erinevad sotsiaalvaldkonna sekkumised on otseselt seotud inimesega, mistõttu võib ebasobiv abi kahjustada inimese tervist ja heaolu. Piiratud ressursside tõttu on oluline investeerida tegevustesse, mis on eesmärkide saavutamiseks efektiivseimad. (Sotsiaalministeerium, 2011.) Kvaliteetsest uurimustööst tulenev tõendus aitab ennetada kahju tekitamist, kokku hoida aega ja jõupingutusi ning annab kindluse, et me teeme parima võimaliku laste ja perede

heaks. Samuti aitab tõendus ära hoida ressursside asjatut kulutamist. (Edovald, 2015; Kasvandik & Treial, 2014.)

2.3.2. Ülevaade teiste riikide tõenduspõhistest praktikatest

Ilma kriitilise analüüsita võib laps sattuda perekonda, kus vanematel pole selleks piisavat emotsionaalset ja füüsilist võimekust. Selle tulemus võib olla lapse väärkohtlemine ja eraldamine perekonnast. Hästi läbi viidud pere hindamine kaitseb nii last kui perekonda. (Barth, Crea, & Griffini, 2010.)

Tulevaste lapsendajate hindamise praktikad on riigiti erinevad: ulatus, sügavus ja fookuses olevad teemad, kuid baasteemad on siiski sarnased. Kui Holland ja Suurbritannia keskenduvad ressursside ja riskide väljaselgitamiseks peamiselt kiindumusteooriale, siis Taani võtab fookusesse lastekasvatuse teemad laiemalt. Kõige levinumad meetodid, mida kasutatakse lapsendajaperede hindamisel, baseeruvad kiindumussuhtel. Vajadus spetsiaalselt testitud meetodite kasutuselevõtuks lapsendajate hindamisel on suur vajadus ning seni kuni neid pole, tuleb toetuda kogemustele ja parimatele praktikatele. (Adoption, 2009, 41-42.)

Turvaline kiindumus on võti lapse tervise arenguks - side hooldajaga, mis tugineb hooldaja tundlikkusel ja lapse mõistmisel. Ilma turvalise kiindumusega, mis pole formuleerunud varajases elustaadiumis, on lapsed enamikel juhtumitel kogenud negatiivset emotsionaalset olukorda, mis sisaldab vähest toimetuleku võimet ja sügavat ebakindlust. Probleemid võetakse reeglina kaasa ka oma täiskasvanuikka. Ebaturvalise kiindumusega täiskasvanutel on raskusi perekondlikes ja teistes suhetes. Probleeme ja raskusi on kiindumisega oma lastesse. Negatiivne ring võib hakata korduma. (Goldwyn & Hugh-Jones, 2011, 169-191.)

Suurbritannias ootab umbes 6000 last võimalust kasvada perekonnas. Kõik lapsed on kogenud muutusi ja ebakindlust ning nende käitumine võib olla seetõttu väljakutsuv. Agentuurid, mis korraldavad lapsendamist, viivad läbi esmase nõustamise ja kahest etapist kooneva hindamise, mis kestab vähemalt 6-kuud. Suurbritannias kasutavad praktikud mitmeid tõenduspõhiseid hindamismeetodeid nagu näiteks ASI (*Attachment Style Interview*) ja AAI (*Adult Attachment Interview*). Otsuse inimese sobivuse kohta võtab vastu lapsendamise komisjon (*Adoption Panel*). (Coram BAAF, 2017.)

ASI on poolstruktureeritud standardiseeritud intervjuu ja toetuspõhine hindamise tööriist täiskasvanute (s. h lapsendajate) kiindumusstiili hindamiseks. Meetod baseerub küsimustel lapseõlve ja varajaste elukogemuste kohta mõistmaks vanemate võimet luua ja säilitada suhteid. Esimeses osas hinnatakse kuni kolme väga lähedast suhet (partner, pere, sõbrad). Teises osas on küsimused lähedusest, distantseerumisest ja iseseisvusest suhetes. Kahe osa omavahelise kombineerimise tulemusel selgub kiindumusstiil (Lisa 2) ja ebakindluse tase, mis märgitakse ära kolmel tasemel: olemas, keskmine, väheldane. Ebakindluse tasemes veendutakse siis, kui on üleüldine madal suhete kvaliteet: läheduse puudus, toetuse puudus, kõrge konfliktitase, negatiivsete suhete ja suhtumiste intensiivsus. (Bifulco, Bunn, Irving, Jacobs, & Thomas, 2008.)

AAI on struktureeritud intervjuu suhete ja kaotuste kohta, mille usaldusväärsus ja valiidsus on hästi tõestatud. Meetodi kaudu hinnatakse inimese vaimset seisundit, mis puudutab kiindumust (Lisa 3). Usutakse, et lapsendajad on motiveeritud ja võimelised looma turvalisi kiindumussuhteid. Samas 82% raskustesse sattunud lapsendajaperedest on kiindumusstiili poolest kas raskustes või ükskõiksed ja ei suuda luua turvalisi kiindumussuhteid. Organiseerimata kiindumusstiiliga lapsendajad tavaliselt ei lapsenda, kuna nad arvatakse perede hindamise käigus teiste elustiili probleemide pärast välja. (Goldwyn & Hugh-Jones, 2011, 169-191.)

Ameerikas vajab püsivat perekonda rohkem kui 101 000 last. Enne lapsendamist on vaja mõelda sellele, kui vana last soovitakse, kas soovitakse lapsendada riigisiselt või rahvusvaheliselt, kas toimub avatud või suletud lapsendamine ja kas võib olla ka suhtlemist sünnivanematega. Agentuurid, mis korraldavad lapsendamist, teevad kodukülastuse (*Home Study*), täidavad lapsendamise planeerimise küsimustiku (*Adoption Planning Questionnaire*) ja koostavad lapsendamise profiili (*Adoption Profile*): kirjalikud materjalid, fotod ja videod. Ameerikas soodustatakse suhtlemist sünniperega. (National Adoption Center, 2017.)

Ameerikas alates 1989. aastast kasutusel olev hindamismeetod SAFE (*The Structured Analysis Family Evaluation*) on perede hindamise struktureeritud analüüs. SAFE meetodika aluseks on tugev praktiline väärtus ja info kogumise ning analüüsimise tehnika, mis abistab sotsiaaltöötajal kirjeldada ja hinnata lapsendajaperet tervikuna, samuti pere omadusi ja võimekust (Lisa 4). Ulatuslikus raportis kirjeldatakse täpselt pere tugevusi ja piiranguid nii nagu need lapsevanemaks olemist puudutavad. Meetodi kasutusele võtmise tingis laste

väärkohtlemine peredes, objektiivse analüüsi puudumine (tähtsusetud kokkuvõtted) ja ebauhtlane lähenemine perede hindamisel. (Barth, Buchanan, Chintapalli, & Crea, 2009.)

Rootsi on kõrgeima lapsendamiste arvuga riik ühe elaniku kohta terves maailmas - iga 50 laps on lapsendatud. Riigis puuduvad ühtsed standardid ja teaduspõhised meetodikad lapsendajate hindamiseks. Omavalitsustes, mis lapsendamist ettevalmistavad, on erinevad praktikad, kuid samad baasteemad ja ühine 140 leheküljeline käsiraamat. Tihti baseeruvad meetodikad standardsetele intervjuudele, mis on algselt arendatud teisteks eesmärkideks. Intervjuud tuginevad autobiograafilisele materjalidele, genogrammidele ja suhtevõrgustikule. Tõhusaks meetodiks peetakse peegeldamist (*continuous reflection*). Hindamise põhjal koostatakse kokkuvõtte ressurside ja riskide kohta. Nõusoleku lapsendamiseks annab kohalik lastekaitseüksus (*Local Child Welfare Authorities*). (Adoption, 2009, 39-43.)

Autori hinnangul on Eesti oma lastekaitseüsteemi üles ehitamisel võtnud eeskujuga kõigi eelpool kirjeldatud riikide lastekaitseüsteemidest. Näitena saab esile tuua Ameerikast pärit koolitusprogrammi PRIDE kasutusele võtmist, Suurbritannias välja töötatud lapse heaolu hindamisraamistiku põhimõtete kasutamist kui ka taasiseseisvumise algusaastatel tihedat koostööd Rootsiaga. Selle põhjal on alusta arvata, et just nende riikide parimaid praktikaid saab kasutada lapsendajate hindamisprotsessi läbiviimiseks Eestis. Arvestades Eesti väiksust ja sarnaseid baasteemasid, on võimalik hindamismetoodikaid kasutada lisaks lapsendajate hindamisele ka teiste perepõhiste asendushoolduse vormide puhul. Loodetavasti annab käesolev magistritöö põhjust algselt algatada selleletemalise diskussiooni ühiskonnas.

3. UURIMISPROBLEEMI ASETUS JA METOODIKA

3.1. Uurimistöö eesmärk ja uurimisküsimused

ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1991) artikkel 20 punkt 1 ütleb, et lapsel, kes ajutiselt või alaliselt on ilma jäetud perekondlikust miljööst või kellel tema enese huvides ei ole lubatud jääda sellesse keskkonda, on õigus riigi erilisele kaitsele ja abile (RT II 1996, 16, 56). Lastekaitseeaduse kohaselt tuleb kõigis lapsi puudutavates ettevõtmistes esikohale seada lapse huvid. Muuhulgas tuleb last mõjutavate otsuste tegemisel välja selgitada kogu informatsioon, et hinnata mõju lapse heaolule. (RT I, 06.12.2014, 1.)

Tuginedes Perekonnaseadusele (RT I, 21.12.2016, 12) ja sama seadusega kaasnevale määrusele (RT I 29.12.2016, 29), on pereuring lapsendamist ettevalmistamistavas protsessis ainus kohustuslik sisuline toiming, mis selgitab välja perekonna võimalused lapse kasvatamiseks. Aastatel 1970-2017 lapsendamist reguleerinud õigusaktide põhjal selgus, et lapsendajaperede ettevalmistuse ja hindamise osas on viimase 37 aasta jooksul toimunud üksikud sisulised muudatused. Täpsemalt, lisandunud on andmete loetelu, mis tuleb pereuringu käigus välja selgitada. Milliste meetoditega infot kogutakse, mis on pereuringu eesmärk ja kuidas kogutud andmeid analüüsitakse, lapsendamise ettevalmistamist reguleerivatest õigusaktidest ja muudest dokumentidest ei selgunud.

Ilma kriitilise analüüsita võib laps sattuda perekonda, kus vanematel pole selleks piisavat emotsionaalset ja füüsilist võimekust. Selle tulemus võib olla lapse väärkohtlemine ja eraldamine perekonnast. Hästi tehtud pere hindamine kaitseb nii last kui perekonda. Sobitamise protsessis peavad sotsiaaltöötajad kõige olulisemaks asjaolu, kuidas tuleb perekond toime lapse vajaduste rahuldamisega. Pereuringute kvaliteedi parandamise üheks teguriks on ühtse meetodi kasutamine. Kuigi sotsiaaltöötajate kohanemisvõime informatsiooni koguda on kiiduväärt, siis raskused tekivad seetõttu, et puuduvad selged ja asjakohased perede hindamise suunised haldus- ja poliitika tasandil. (Barth et al., 2010.)

Lapsendajate hindamine peab lähtuma lapse parimatest huvidest. Pint (2016) teeb oma uurimistöös järelduse, et kuigi hindamist nähakse lapsekesksena, siis puuduvad lapse abivajaduse hindamiseks nii juhend kui ka instrumendid. Barth, Crea, & Griffini (2010) nendivad, et just lapse individuaalse värbamise kava põhjal saavad sotsiaaltöötajad valida lapsele pere, kelle võimekus ja tugevused sobituvad just antud lapsega. Sobitamise protsessis on keskseks siiski hindamise käigus kogutud andmed perekonna kohta.

Käesoleva magistritöö eesmärk on selgitada välja, kuidas viiakse läbi perekonna hindamist lapsendamist ettevalmistavas protsessis.

Uurimisküsimused:

- 1) Kuidas kirjeldavad hindamist lapsendamist ettevalmistavad ametnikud?
- 2) Millised on perede hindamist toetavad ja takistavad asjaolud?
- 3) Mil viisil lähtub perede hindamisprotsess tõenduspõhise lähenemise teooriast?

Igal aastal investeerib riik Eesti lastesse ja peredesse miljoneid eurosid. Sotsiaalvaldkonna sekkumised on otseselt seotud inimesega, mistõttu võib ebasobiv abi kahjustada inimese tervist ja heaolu. Piiratud ressursside tõttu on oluline investeerida tegevustesse, mis on eesmärkide saavutamiseks efektiivseimad. (Sotsiaalministeerium, 2011.)

Kvaliteetsest uurimistööst tulenev tõendus aitab ennetada kahju tekitamist, kokku hoida aega ja jõupingutusi ning annab kindluse, et me teeme parima võimaliku laste ja perede heaks. Samuti aitab tõendus ära hoida ressursside asjatut kulutamist. (Edovald, 2015.) Uurimistööst selgunud asjaolud aitavad tänastel lapsendamisega tegelevatel praktikutel perede hindamise protsessi mõtestada, kirjeldada ja/või võtta kasutusele tõenduspõhised meetodid teiste riikide näitel. Seeläbi on võimalik suurendada lapsendamise tegelevate ametnike töö efektiivsust ja vähendada vanemlikust hoolitsusest ilma jäänud lapse perekonda paigutamise kaasnevaid riske.

3.2. Uurimistöö metoodika

Kvantitatiivset ja kvalitatiivset uurimistööd saab rangelt eristada vaid tinglikult. Uurimistöö kui protsess koosneb kindlastest protseduuridest ja etappidest, mille tulemusel saadakse kord kvantitatiivseid, kord kvalitatiivseid tulemusi. (Õunapuu, 2014, 51-52.)

Kuna perede hindamist lapsendamist ettevalmistavas protsessis pole Eestis täpsemalt kirjeldatud ja selle kohta on vähe teada (s. h eelnevad uuringud), siis pidas autor oluliseks teemat läbi uurimistöö kirjeldada, et seeläbi mõista inimeste vaateid ja kogemusi (Johnson & Christensen, 2012, 33-37).

Eesmärgi saavutamiseks viidi läbi kvalitatiivne uurimus, mille eesmärk on uuritavat nähtust mõista. Kvalitatiivse uurimistöö siht on tegeliku elu kirjeldamine, mille juures püütakse olemasoleva tõe asemel avastada ja avalikkuse ette tuua uusi tõsiasju. Autor on teadlik, et

pole võimalik saavutada objektiivsust, kuna uurija ja see, mida teatakse on omavahel segunenud. Tulemusega saame mingisse aega ja ruumi asetuvaid tinglikke seletusi. (Hirsijärvi, Remes, & Sajavaara, 2005, 152, 168.)

3.2.1. Andmekogumismeetod ja valim

Andmekogumismeetodina kasutas autor poolstruktureeritud individuaalintervjuud. Intervjuu võimaldas jõuda varjatumatesse valdkondadesse (nagu näiteks maavalitsuste töökorraldus, kaasatus) ning uurida delikaatseid ja tundlikke teemasid (nagu näiteks perede hindamist takistavad ja toetavad asjaolud), mida teised andmekogumismeetodid sel moel ei võimalda. Intervjueerimine ning hilisem ülestähendamine ja töötlemine tagab paindlikkuse ja nii oli võimalik esitada täiendavaid küsimusi vastavalt intervjueeritava kogemustele. (Hirsijärvi, Remes, & Sarjavaara, 2005, 192-197.)

Intervjuu koostamisel pani autor kirja teemad ja pidepunktid. Vastavalt sellele, kuidas intervjuu kulges ja kui avatud oli intervjueeritav, esitas autor täiendavaid küsimusi. Intervjueerimise käigus andmete kogumise õnnestumise eelduseks oli põhjalik intervjuu ettevalmistamine ja eelnev teemakohase kirjandusega tutvumine. Intervjuud viidi läbi telefoni (2) ja Skype (7) teel ning kohtumiste (6) käigus.

Antud uurimistöö raames viis autor läbi 15 teemaintervjuud ajavahemikus 17. veebruar – 24. märts 2017.

Intervjueeriti aastatel 2012-2016 lapsendamise korraldamisega tegelenud maavalitsuste ametnikke. Soov oli küsitleda inimesi, kellel on isiklikud kogemused perede hindamisel, mis loob võimaluse teemat avalikkuse ette tuua. Algses valimis oli iga maakonna ametnik või ametnikud, kes eelpool nimetatud ajavahemikul tegelesid lapsendamisega. Lõplikus valimis osalesid 15 ametnikku 13 maakonnast. Viljandimaa ja Järvamaa ametnikega ei õnnestunud kontakti saada.

Tulenevalt soovist tagada uurimuses osalenud ametnike anonüümsus, kirjeldatakse töös valimit tervikuna. Kõigil ametnikel oli pikaajaline töökogemus sotsiaalvaldkonnas, mis varieerus 6 aastast 33 aastani. Vaid ühel ametnikul oli töökogemus alla 10 aasta. Lapsendamise korraldamise ja perede hindamisega oli üheksal ametnikul alla 10 aasta ja kuuel 10-24 aasta pikkune kogemus. Kõikidel ametnikel oli kõrgharidus, 15-st 11-el oli magistri ja neljal bakalaureusekraad. Lisaks olid ametnikud omandanud erinevaid hindamise

läbiviimist toetavaid täiendkoolitusi: kasuvanemate koolitusprogrammi PRIDE, supervisioon, *coaching*, ohvriabi, perede hindamine, kogemusnõustamine ja lahenduskeskne lühiteraapia.

Intervjuud toimusid intervjueeritavatega eelneval kokkuleppel. Riskide vältimiseks oli planeeritud piisavalt aega, valitud sobiv koht ja kontrollitud diktofoni töökorras olekut. Ühe intervjuu läbiviimine kestis keskmiselt 1,5 tundi. Lepiti kokku, et intervjueeritav saab hiljem uurimistööga soovi korral tutvuda.

Teemavaldkondade kohta esitati avatud küsimusi, mis võimaldas uuritavatel avaldada oma isiklikke seisukohti. Kasutati ka suunatud küsimusi, mis tulenesid uurija teoreetilistest oletustest (Laherand, 2008, 193.) Intervjuu kava on esitatud töö lisas (Lisa 1).

Intervjueeritavad olid avatud ja aktiivsed. Vastuseid ilmestati tõsieluliste näidetega perede hindamise protsessist, mis lisasid intervjuule põnevaid fakte ja ilmestavaid asjaolusid. Intervjueerimisel jälgis autor järgmisi õigeid intervjueerimise põhimõtteid: töö eesmärgi selge põhjendamine, toetumine intervjuu struktuurile, hoidumine isiklikust arvamusest ja vaadetest, vajadusel küsimuse kordamine. (Õunapuu, 2014, 175.)

3.2.2. Andmeanalüüsi meetod

Intervjuud salvestati ja hiljem litereeriti. Transkribeerimise käigus anti vastaja kõne edasi võimalikult täpselt, jättes välja temasse mitte puutuvad laused (Laherand, 2008, 280). Transkribeerimise tulemusel valmis 88 lehekülge teksti.

Andmete analüüsimiseks kasutati tematiseerimise meetodit. Andmete analüüs koosnes järgmistest tegevustest:

- Andmete ettevalmistamine ja korrastamine.
- Litereeritud materjali läbi lugemine ja mõtete kogumiseks.
- Materjali kodeerimine ja analüüs vastavalt alapealkirjadele.
- Järelduste tegemine ja alateemade omavaheline seostamine.
- Teemade terviklik käsitus ja seostamine teoreetilise materjaliga. (Creswell, 2003, 191-195.)

Teemade alajaotuse tegemiseks kasutas autor tõenduspõhise praktika põhimõtteid, kus on kolm olulist võtmelementi: kliendi eelistused ja väärtused, parim uurimistööst tulenev

tõendusmaterjal ning praktikute ametialane ekspertiis ja kogemused. Tõenduspõhise praktika rakendamisel klienditöös on tähtis roll mitte ainult olemasoleval tõendusmaterjalil selle kohta, mis töötab ja mis ei tööta, vaid ka praktiku isiklikel kogemustel. Viimane on seotud praktiku refleksiooniga oma töö tulemuslikkuse osas. Tõenduspõhise lähenemise edukal rakendamisel on oma roll ka kliendi soovidel ja eelistustel.

Töös esitatud tsitaadid on kaldkirjas. Kasutatud on järgmisi märke ja tähiseid: /.../ – tsitaadist väljajäetud tekstiosa ja (...) – pikk mõttepaus. Valimisse kuuluvad uuritavad on kodeeritud MV1 – MV15.

3.3. Uurimistöö eetiline aspekt

Ükskõik millises uurimistöös tuleb arvestada lugupidava ja inimliku kohtlemise seisukohti. Osalejad peavad andma nõusoleku, olles eelnevalt informeeritud. Nii on uuritava osalemine vabatahtlik ja ta on võimeline andma ratsionaalseid ja küpseid hinnanguid. (Hirsijärvi, (Hirsijärvi, Remes, & Sarjavaara, 2005.) Intervjueeritavad olid eelnevalt teadlikud, mis neid ees ootab: magistritöö teema, uurimisprobleem ja intervjuu käigus käsitletavad teemad. Uurimistulemused on esitatud nii, et inimesed pole äratuntavad. Kuna kolm osalejat olid mehed, siis andmete kodeerimisel seda ei avaldatud. Antud asjaolu oleks suurendanud intervjueeritavate tuvastamist.

Valimi moodustasid peamiselt ametnikud, kes olid hiljuti ümberkorralduste tõttu lastekaitsetöös lapsendamise korraldamise lõpetanud. Samal ajal otsustati likvideerida alates 1. jaanuarist 2018 maavalitsused, mistõttu oli nende elus toimumas mitu lähestikust muutustega kohanemist vajavat sündmust. Neli intervjueeritavat 15-st jätkasid lapsendamise korraldamist sotsiaalkindlustusametis, kaks neist töötab täna teises valdkonnas ja üks oli juba ees ootavate muudatuste valguses koondatud. Vaatamata toimunud ümberkorraldustele, olid ametnikud avatud ja motiveeritud oma kogemusi jagama.

4. UURIMISTULEMUSED JA ARUTELU

4.1. Ametnike oskused, teadmised ja kogemused

Perede hindamisel olid maavalitsuste praktikad erinevad. Seda nii juhtumite arvu, ulatuse kui ka protsessi läbiviimise poolest. Kuigi Perekonnaseaduse (RT I, 2009, 60, 395) kohaselt oli perede hindamine maavalitsuse ülesanne ja peredele tasuta, siis suunati peresid tasulisi pereuuringuid tegevate spetsialistide poole. Keegi ei osanud nimetada millest oli selline praktika tulnud. Lisaks sellele said lapsendada soovijad täita sooviavalduse kõigis 15 maavalitsuses. Sellest tulenevalt polnud paljudel juhtudel lapsendamise juhtumil ühte kindlat vastutavat ametnikku, vaid lapsendada soovijate nimekirjad tekkisid iga maavalitsuse juurde. Keegi ei omanud ülevaadet, kui palju lapsendada soovijaid tegelikult Eestis on. Lapsendada soovijate arv on oluline töö paremaks planeerimiseks ja koolitusvajaduse hindamiseks. Samuti erinevate teenuste pakkumiseks peredele.

Mõiste definitsioon perekonnaseaduses. Kui algselt soovis autor intervjuu käigus keskenduda peamiselt *pereuuringule*, kui ainsale lapsendamist ettevalmistavale sisulisele toimingule, siis selgus, et pereuuringut mõistesti laiemat kui *perede hindamist*. Seega räägiti ühest ja samast asjast kasutades aeg-ajalt erinevaid termineid. Segaduse mõistetes tekitas asjaolu, et pereuuringuid tegid ka väljaspool riiklikku süsteemi töötavad spetsialistid, kelle tehtud asjakohaseid ülevaateid ametnikud nii oma töös kui ka õppematerjalina kasutasid. Spetsialistide poolt tehtud pereuuring koosnes ühest pikast kodukülastuse päevast, mille põhjal koostati mahukas (vahel ka 16 lk pikkune) ülevaade perekonna hetkeolukorra kohta. Ametnike sõnul toetusid spetsialistid pereuuringu läbiviimisel koolitusprogrammi PRIDE hindamis põhimõtetele. Kui intervjuu alguses kinnitasid kaks ametnikku, et nemad pole ühtegi pereuuringut ise läbi viinud, siis vestluse edenedes jõudsid nad järeldusele, et *pereuuring ongi perede hindamine* ja seda on nad kogu aeg teinud.

„Ma pole sellele tegelikult mõelnud. Pereuuring peab olema pigem kirjeldus kui hinnang. Vähemalt kolmekuuline protsess, kodukülastused ja vestlused. Pereuuringu mõiste pole meile kõigile üheselt selge /.../“ (MV3)

„/.../ Ametnikud olid erinevad, tellisid tasulisi – andsid seeläbi ära vastutuse ja tegid otsuse kellegi teise hinnangu põhjal. Tegelikult jõuab seda ametnik ise teha, täpselt oli teada millest uuringus kirjutada - ametnikud ei julgenud ise teha“ (MV12)

Lapsendamisega seotud tööülesanded. Mõistmaks ametnike töö sisu ja iseloomu lapsendamise ettevalmistamisel, palus autor intervjuueeritavatel kirjeldada erinevaid tööülesandeid. Ühe jaotusena nimetasid kõik vastajad *peresisest, uude perekonda ja välismaale lapsendamist*. Intervjuudes keskenduti ainult uude perekonda lapsendamise protsessile. Perede hindamise saab kirjeldatud tööülesannete põhjal jagada kolmeks etapiks:

I etapp, *kontakti loomine perekonnaga*: esmane nõustamine, informeerimine, andmete ja dokumentide kogumine, toimiku koostamine, bioloogilise vanema nõustamine (nõusoleku andmine lapsendamiseks) ja pere vajaduste kaardistamine.

II etapp, *info kogumine pere kohta*: kodukülastus, nõustamine, pere aktiveerimine (motivatsioonikirja ja eluloo kirjutamine), koolitusele suunamine, koolitusgruppide komplekteerimine ja hinnangu koostamine.

III etapp, *lapse ja perekonna sobitamine*: lapse ettevalmistamine, info andmine lapse kohta, suhtlemine asenduskoduga, arvamuse esitamine kohtule ja kohtuistungil osalemine.

Lisaks tuli ametnikel seoses lapsendamisega täita muid ülesandeid: *alaealiste ja täisealiste lapsendatute nõustamine, suhtlemine meediaga, sisendi andmine seadusandluse muutmiseks, lapse eraldamine lapsendaja perekonnast, toimikute arhiveerimine jne.*

Ametniku isikuomadused, teadmised, oskused ja kogemused. Ametnikud pidasid oluliseks hindaja **isikuomadusi** nagu *empaatia, pingetaluvus, põhjalikkus, rahulikkus, teadlikkus, usaldav, ennast kehtestav, tolerantne ja hinnanguvaba*. Üks ametnik nimetas ka ametniku **vanust** seostades seda elukogemuse vajalikkusega.

„Ülim rahulikkus, põhjalikkus. Väga teadlik olek, sa pead ära põhjendama, miks ma siia tulen ja küsimusi esitan /.../“ (MV4)

„No seal on ikka väga palju oskusi vaja ja isikuomadusi. Sa pead ikkagi saama selle kontakti, et sind sinna koju üldse tahetakse, lubatakse. Ülim rahulikkus, põhjalikkus. Väga teadlik olek, sa pead ära põhjendama, miks ma siia tulen ja küsimusi esitan /.../ (MV4)

„/.../ Hästi oluline on tolerantus, et ma ei hinda ainult enese mätta otsast, vaid, et ma saan aru, et inimesed on erinevad ja laste vajadused on erinevad /.../“ (MV14)

Omandatud **teadmiste** koha pealt toodi esile **sotsiaalvaldkonna tundmist** laiemat, kus on oluline teada kuidas protsessid üksteist mõjutavad või kuidas nad on omavahel seotud. Näiteks mille pärast on lapsele oluline teada oma päritolu kohta. Esikohal olid teadmised **lapse arenguvajaduste** kohta. Kuid tähtsaks peeti ka teadmisi inimese **psühholoogiast** ja **käitumisest, elukaarest, perekonna toimimisest, kehakeelest, seadusandlusest, juriidikast, pedagoogikast** ja **filosoofiast**.

„/.../ Et miks on oluline teada lapse arengut, et just seepärast, et analüüsida, et millise lapse jaoks see pere valmis on. Pered on väga erinevad, osad ongi valmis valge lehe ehk ma mõtlen vastsündinud imiku jaoks. Aga osad rohkemaks valmis /.../“ (MV1)

Kõige sagedamini kirjeldati järgmisi omandatud **oskusi**: **intervjueerimisoskus, avatud küsimuste küsimise oskus, suhtlemisoskus, vene ja inglise keele oskus, kuulamisoskus, peegeldamisoskus, nõustamisoskus, analüüsi ja järelduste tegemise oskus, vaatlemisoskus**. Ühe ametnikus sõnul napib Eestis üldisemalt **tõendusmaterjalide koostamise oskus**. Kaks intervjueeritavat tõid probleemina välja **keeleoskuse**, mis võib saada takistuseks kontakti loomisel ja üksteise mõistmisel.

„/.../ head sotsiaalsed oskused, oskus inimestega kontakti saada /.../ tegelikult ongi ikkagi päeva lõpus on inimene ekspert - tema teab kõige paremini, kuidas tal need asjad käivad /.../“ (MV6)

„/.../ mina tundsin puudust sellest, et lapse tervislik seisund on nii oluline /.../ Ja just pigem nende arstipaberite dešifreerimine ja nende edasi andmine, et mina tundsin sellest puudust. Ma ei tundnud puudust intervjueerimisoskusest ja kuulamisoskusest vaid enda meditsiinilisest taustast /.../“ (MV8)

„/.../ Pidepunktid on abiks, et kuhu tähelepanu suunata, et suudaks jääda kõrvaltvaatajaks ja säilitada objektiivselt /.../ Võiks olla ühtsed meetodid, mida saaks kasutada – siis saab kriteeriume omavahel võrrelda /.../“ (MV12)

Hindamiseks vajalike **kogemuste** osas oldi ühel meelel, et kindlasti tuleb kasuks **varasem töökogemus sotsiaalvaldkonnas, elukogemus, laste ja peredega töötamise kogemus** ja **nõustamiskogemus**. Kuna sotsiaal- ja lastekaitsetöö eeldab pidevalt laste ja perede hindamist, siis **tulevaste lapsendajate hindamise kogemust** eraldi väga oluliseks ei peetud.

„/.../ Mida me mõõta soovime, on kajastatud, praktikaga kookõlas pigem, mitte teooriast tulenev /.../ Praktika kujundab, mitte haridus“ (MV15)

„/.../ Esiteks on see arvan, et ilma sotsiaaltöö kogemusega on see ääretult raske protsess /.../ Sa oled näinud ikkagi erinevaid klienditöö vorme, et sa ei saa minna koolipingist pereuuringut tegema (...), kohe kindlasti mitte /.../“ (MV2)

4.2. Perede hindamise kirjeldus

Hindamise kirjeldus. Ametnike sõnul pole nad varem pidanud perede hindamist kirjeldama ja tõdesid, et erinevatel osapooltel (pered ja ametnikud) puudub ühtne arusaam. Autor palus ametnikel pereuuringut vabas vormis kirjeldada. 14 ametniku arvates on pereuuring **perede hindamine protsess**, mis **algab esimesest kohtumisest** tulevase lapsendajaga ja **lõpeb ideaalis kohtusaalis** lapsendamise otsusega.

„Olukorra kirjeldus ja hinnang, mis on pere tugevused ja mis ei ole“ (MV9)

„Kokkuvõttes hindamine, kahepoolne võimalus. Mina ametnikuna saan perega tuttavaks ja meelerahu, et pere sobib ja kuidas lapse eeldused saavad halvas või heas mõttes selles peres kasvuruumi /.../ Teine asi on see, et saan perel aidata jõuda sellele teadmisele, et kas ta on selleks valmis, midagi saab selgemaks ja rohkem küpseks /.../“ (MV14)

Vaid üks ametnik kinnitas, et pereuuring on spetsialisti poolt tehtud **kirjeldus perekonna kohta**, mis peab sobituma üldisesse perede hindamise protsessi.

„/.../ Ma pole sellele tegelikult mõelnud. Pereuuring peab olema pigem kirjeldus kui hinnang /.../ Pereuuringu mõiste pole meile kõigile üheselt selge /.../“ (MV4)

Hindamise eesmärk. Ametnikud pidasid perede hindamist ülioluliseks, et leida lapsele parim perekond. Hindamise laiem eesmärk on **hinnata perekonna valmisolekut** lapse kasvatamiseks, et **leida lapsele perekond**, kes on **võimeline lapse arenguvajadusi rahuldama**.

„/.../ Pereuuringu eesmärk võiks siis olla see, et ta toetab seda, et lapsele saaks valida õige pere. Aga mida ta sisaldama peab (...), see on teine küsimus jah“ (MV1)

„/.../ Mis see tegelik valmisolek on ja kas üldse on mõeldud, kui suur risk ja vastutus ja kui suur võimalus ja mõnes mõttes ka privileeg, et sa saad omale lapse, valida /.../“ (MV2)

„/.../ pereuuringu eesmärgiks minu jaoks oli see, et hindan, analüüsin ja siis jõuan järeldusele, et kas oli eesmärk siis perel või üksikul lapsendajal selline südamest valmisolek lapsendada /.../“ (MV4)

„Tegelikult näha seda kuidas see pere toimib ja kuidas see laps võiks sinna sulanduda ja milline laps võiks sinna sulanduda /.../“ (MV5)

Perede aktiveerimine. Kolm ametnikku tõid esile asjaolu, et perede hindamisel ei saa pere olla ainult hinnatav objekt, vaid peresid tuleb aktiveerida. Lõpuks on ju pere ise oma elu ekspert. Näiteks palusid nad peredel endast ise kirjutada: ***elulookirjelduse, motivatsioonikirja ja vastused etteantud küsimustele.***

„Läbi pereuuringu ja küsimuste küsimise paned pered mõtlema asjadele, mille peale nad pole ise tulnud. Jõuad mõtete ja tegude taustani /.../ Kasutasin küsimustikku, pered said enne küsimustiku kaasa. Kodus olles esitasin ainult täpsustavad küsimusi ja nemad rääkisid /.../“ (MV12)

Lapsekeskne hindamine. Kõik ametnikud kinnitasid, et perede hindamine toimub eelkõige ***lapse huvides***. Nimetati ka ***pere huviseid***, kuna lapse heaolu sõltub tulevaste lapsendajate võimekusest.

„/.../ number üks on ikkagi laps. Lapse heaolu, lapse huvid. Ja lapsendajad pole ju ka sellest puutumata, nad ei tohi ju ka sellest haiget saada /.../ need on nii üliinimesed, kes selle kõik läbivad ja PRIDEed ja kohtuistungid ja kohtumised lastega - nemad ju peavad ka terveks jääma /.../“ (MV4)

„Ühe ja teise, pere ja lapse huvides. Küsimustega paned mõtlema kas on ikka jõudu ja armastust võõras laps üles kasvatada /.../“ (MV12)

„/.../ laiemas mõttes on lapse huvides, kuid konkreetne pereuuring konkreetse pere kohta, on siiski selle pere huvides“ (MV15)

Kaks ametnikku nimetasid ka seda, et perede hindamine on ka *ametniku ehk riigi huvides* põhjendades seda asjaoluga, et vanematest ja kodust ilma jäänud lapsel on õigus riigi erilisele kaitsele.

„/.../ Ja ametniku huvides ka – mina riigi esindajana pean ju tegema õige otsuse /.../“ (MV5)

Hindamisprotsessi arendamine. Enamus vastajatest ütles, et nad pole osalenud perede hindamisprotsessi väljatöötamisel. Küll aga on nad osalenud ühel sotsiaalministeeriumi poolt korraldatud *infopäeval*, kus spetsialistid oma kogemusi jagasid. Keerulisemate teemade puhul *küstiti nõu kolleegidelt*. Kuna maavalitsused allusid otseselt siseministeeriumile ja laste hoolekandepoliitikate väljatöötamisega tegeles sotsiaalministeerium, siis ministeeriumite omavaheline *koostöö* ja *tahe* perede hindamise protsessi muutmiseks *puudus*. Kuigi ettepanekuid selleks tehti. Lapsendamist puudutavad õigusaktid saadeti alati kooskõlastusringile.

„Ega otseselt ei ole. Küll oli sotsiaalministeeriumis mingisugune infopäev, kus spetsialistid sellest rääkisid, mismoodi nad pereuuringuid läbi viivad. Aga sellist asja, kuidas neid läbi viia, kuidas teha pereuuring paremaks, et tal oleks selgem eesmärk või mis seal peaks üldse sees olema, pole kunagi küsitud“ (MV1)

„Pole kunagi tundnud. Ettepanekuid pereuuringu osas on tehtud, aga sellele ei reageeritud“ (MV7)

„MTÜ Oma Pere on sellega tegelenud /.../ Oli üks koolitus ka, aga mingit riigipoolset huvi polnud“ (MV12)

Kuigi 13 ametnikku rõhutasid, et juhendi ja/või metoodika olemasolu on ülioluline ja nad on teinud ka sellekohaseid ettepanekuid riigile, siis teemade kirjeldamisest pole kaugemale jõutud.

„/.../ me räägime metoodikast, siis mul ei tule küll ette /.../ töögrupp kus me olime ja töötasime välja selle uue perekonnaseadusega seotud määrust, kus me need valdkonnad lihtsalt tõime välja mida pereuuring peab kirjeldama /.../“ (MV3)

„Ma osalesin selle perekonnaseaduse lapsendamise osa välja töötamisel. Seal sai paika pandud pereuuringu teemad, aga rohkem ju küll pole olnud“ (MV10)

Temaatika valdamine. Küsimus esitati selle kohta, kuidas on ametnikud ennast lapsendamise temaatikaga kurssi viinud. Eelkõige on tulnud ametnike arusaam lapsendamise kohta *peredega suhtlemisest* ja spetsialistide poolt tehtud *pereuuringutega tutvumisest*. Loetud oli *teemakohaseid artikleid, raamatuid ja uuringuid*. Kõik ametnikud nimetasid infoallikana *MTÜ Oma Pere kodulehte*. Üks ametnik oli liitunud *IVF (Imede Väike Foorum) foorumiga*, et mõista ja saada aru, mida tähendab viljatus ja lapsendamine.

„/.../ Ma lugesin artikleid, mis ilmusid, raamatuid. Enamasti ka väga aitas kolleegidega nõu pidamine /.../“ (MV4)

„/.../ Need samad pereuuringud on aidanud mind kõige rohkem. Aga seda, et ma võtan nüüd erialase mingi paksu raamatu kätte, loen läbi ja selle järgi hakkam toimetama, see küll ei ole minu stiil või omadus“ (MV15)

4.3. Perede hindamist toetavad ja takistavad asjaolud

Eduka hindamise eeldused. Kõige olulisemaks pidasid ametnikud *eelarvamuste* ja *hinnanguvaba suhtumist*. Vahel võis mingi eelnev informatsioon pere kohta takistada eelarvamustevaba suhtumist. Näiteks teadmine alkoholijoobes auto juhtimise, mõne terviseprobleemi või usuteema kohta, mis nende hinnangul võib kahjustada lapse turvalisust.

„Sa pead minema nagu ilma eelarvamusteta, aga seda on väga raske teha, sest et vestluse käigus võib Sul tekkida mingi tunne ja vahel oli nii et tõesti oli tunne, et hästi ei taha minna /.../“ (MV1)

/.../ Sa ei saa minna ka eelarvamustega, et Jehoova tunnistajad - vägisi tahavad need tulla. Ikka lähed nende hoiakutega, aga see pole õige, et sa pead nagu ise ka olema hästi, empaatiavõime ja laiema silmaringiga. Et kui pere ei söö liha, siis pole see ju maailma lõpp. Ikka lai maailmavaade ja tolereerima teistsugust mõtlemist, eristama erinevaid /.../“ (MV8)

Kindlasti toetab hindamise läbiviimist nii perekonna kui ka ametniku poolne *ausus* ja *avatus*. *Esmase kontakti loomine, õige aeg* ja *koht* ning *inimlikkus* on samuti õnnestumise eelduseks. Kolm ametnikku rõhutasid *perekonna teadlikkust* hindamise protsessi kohta: mida neilt küsitakse, kuidas kogu protsess hakkab kujunema ja kui kaua kõik aega võtab.

„/.../ olen varunud aega pigem rohkem. Kindlasti pole ma öelnud, et nüüd meil on pool tundi ja kõik. Kui palju nemad sellest aru saavad, aga mina olen võtnud endale väga suure /.../“ (MV9)

„Jah ausus, et mitte näidata paremat pilti või annavad õigeid vastuseid. Milleks? Pärast on kõik õnnatud. Kellegi mõistes „õige“ pole ju alati õige /.../“ (MV3)

Hindamist takistavad tegurid. Kõige suuremaks takistuseks peeti seda, kui lapsendajal on *liiga kõrged ootused lapsele*, kui inimesed on *kidakeelsed* ja kui tekib *isikutevaheline sobimatus*. Tihti on inimesed pinges, kui peavad rääkima delikaatsetel teemadel, kuid tavaliselt pinge taandub ja kõik sujub.

„/.../ Ja teine protsess on olnud, kus inimene on olnud väga kidakeelne. Sa põhimõtteliselt ei saa temalt midagi enam kui vend Jaan, koer, kass, töötan seal, astusin esimesse klassi, ei ole usklik, vanemad on nõus, jah olen rääkinud, sõbrad toetavad /.../“ (MV2)

„/.../ Jah, et eks see on nüüd, takistavaks võib olla ka see, et lihtsalt isikutena ei sobi /.../ Teadmine, et pole valikuvõimalust /.../“ (MV3)

Küsimusi tekitavad inimesed, kes teavad täpselt, *millist last nad soovivad* ja kes *pole valmis ennast koolitama*. Reeglina nad kaovad mõne aja pärast ametniku vaateväljast. Raskusi on tekitanud ka *keelebarjäär*, perede *negatiivne hoiak hindamise suhtes*, *oskuste puudumine perede hindamisel*, *ebasobiv aeg ja ruum*, *tuntud või tuttav inimene*, *erinevad väärtushinnangud*, *valetamine*, *mehe või naise erinev valmisolek*, *lapsendaja vanus* ja *ametnike omavaheline puudulik koostöö*.

„Kui pole head aega, sobivat ruumi, lärm, kisa, müra, telefonid on välja lülitamata. Keel võib olla barjäär, kuid see pole suurim takistus. Oskused, oskuste puudumine on muidugi väga suur takistus“ (MV4)

„/.../ Võib-olla takistas see, et kõik maavalitsused tegid oma protsesse erinevalt. Mõned eitasid, mõned jaatasid aga nad tegid ikkagi kõik erinevalt. Et see kohutav erinevus, see takistas /.../“ (MV11)

„/.../ Raske olukord on siis, kui üks soovib lapsendada, aga teine pool mitte. Ta isegi, see teine pool, ei leia aega rääkimiseks ja kaob tööle, ei soovi rääkida. Ja küsib, et miks see on keeruline või miks selline bürokratia /.../“ (MV13)

Perekonna tugevused, mis soodustavad lapsendamist. Kõige olulisemaks pidasid ametnikud *head paarisuhet ja lähedaste inimeste vahelist suhete kvaliteeti*. Teisel kohal oli *perekonna valmisolek abi küsida ja koostööd* teha.

„Kõige esimene on see, et uksest sisse astuvad küll kaks inimest, aga nad on üks. See, et nad on ühel lainel, et nad suudavad vestluse käigu poole sõna pealt teineteist täiendada – see tähendab seda, et nad on ühiselt koos palju läbi elanud. Ja see, kui nad hakkavad rääkima ka lapsest ja lapsekasvatusest ja silm särab ja jutt tuleb ja unustavad sellel ajal ära, et nad ise ei saa. Vot see on potentsiaal /.../“ (MV2)

Laps eelistatakse paigutada perekonda, kus on *ema ja isa*. Võõra lapse kasvatamist toetavad ka *perekonna stabiilsus, järjepidevus, positiivne ellusuhtumine, hoiakud, väärtushinnangud, isikuomadused, teadlikkus iseendast, haritus, empaatia, paindlikkus ja huumorimeel*.

„/.../ Ka üksiklapsendajale võib anda lapse lapsendada, kui parem on muidugi see, kui on ema ja isa, kes toetavad teineteist. Number üks on suhtumine ja suhted, kui need on korras, siis saab alles asjaga edasi minna“ (MV4)

„/.../ Aga minu meelest nende väärtused ja kasvatuspõhimõtted on väga olulised. Suhtes on avatud kommunikatsioon ja lapse tajumine eraldi õigustega inimesena oli nagu hea tunne /.../“ (MV14)

Informatsioon, mida on raske koguda. Kõige keerulisemaks pidasid ametnikud *lapsendamise motivatsioonist ja lapsepõlve kogemustest* rääkimist. Seda põhjusel, et nendel teemadel rääkimine vallandab valulisi emotsioone ja mälestusi nagu viljatus või kellegi lähedase kaotus.

„/.../ Et võib-olla lapsepõlvekogemused, et kui ta hakkabki nendest rääkima, et kuidas seda stoppi teha sellele. Kas peaks selle kõik ära kuulama, aga aeg on piiratud ja tahab vastuseid saada, aga ma pole ju nõustaja /.../“ (MV5)

Veel peeti keeruliseks rääkimist *eelnevatest paarisuhetest* ja *sõltuvustest*. *Majandusliku olukorra* ja *tervise teemadel* rääkimine on keeruline vaid mõningatel juhtudel. Näiteks siis kui tegemist on psüühiliste probleemidega nagu depressioon.

„/.../ nad ei julge mulle rääkida sellest, et neil on depressioon olnud või et nad siinamaani võtavad või et naine võtab siinamaani depressiooni ravimeid. Psühhiaatri tõendilt ei pruugi see välja tulla, vahel tuleb /.../“ (MV1)

„/.../ Võiks küll olla metoodika /.../ Inimesed tänapäeval ju kannatavad ärevuse ja igasuguste uue asja asjade all ja mida ei oskagi õieti küsida /.../ Selles osas on vaja koolitust, et kuidas seda teha nii, et inimene ei tunne ennast häirituna (...) ja saab aru mida ma küsin ja mina mingi info ka saaks. Või leiaks mingi koha, et siin ei pruugi ikka kõik hästi olla /.../ Aga kuidas saada aru, et seal võib midagi olla (...) ja see võib elu segada näiteks. Selles mõttes me olemegi teinud põlve otsas /.../“ (MV9)

Kaheksa ametnikku kinnitasid, et *usulistel teemadel* pigem ei osata rääkida.

„/.../ Usk (...) mina ei oska sellele kuidagi reageerida /.../ Mida siis ikkagi selle infoga peale hakata – pead olema ju objektiivne. Kui teatud asjad lähevad nende põhimõtetega vastuollu – kes ütleb, et minu omad on õiged /.../ Kui jätame uurija otsustada, siis on ju keeruline. Küsimustik tagab objektiivsuse – segamata sellesse loosse enda isikut“ (MV12)

Lapsendamist takistavad asjaolud. Ametnikud pidasid **kõige taunitavamaks käitumisviisiks** inimeste poolset *informatsiooni varjamist*. Näiteks karistuste, tervise, sissetulekute ja muu kohta. Lapsendamise välistaks kindlasti *tihe karistusregister*, eriti kui tegemist on lastele suunatud vägivaldaga või üldse isiku vastu suunatud vägivaldaga. Lisaks *vaimne alaareng* ja *sõltuvused* nagu alkoholism, narkomaania või mängusõltuvus. Suureks ohuks peetakse *haiguskriitika puudumist*.

„/.../ kui inimesel on tihe karistusregister, ta küll selgitab, aga mina näen selles inimeses, kes võtab pidevalt valesid valikuid, suuri riske. Minul jääb mulje, et ka lapsendamine on ka selline koleeriline valik, et teen siuhti ära /.../“ (MV9)

Last ei paigutada perekonda, kus *aktsepteeritakse füüsilist ja vaimset vägivalda*. Rohkem tähelepanu pööratakse neile, kus on *läbielamata lein* (lapse surm, raseduse katkemine või

viljatus), **kehv paarisuhe, pereliikme töötus, psüühikahäired, suur vanusevahe** ja/või **liiga suured ootused lapsele**.

„/.../ Et noh ikkagi kui pere peaks väga üheselt ütleva, et füüsiline karistamine on aktsepteeritud, siis ma ei näe mingit võimalust, et sinna läheb teistest vanematest sündinud laps /.../“ (MV3)

Väärtushinnangute lahkumine. Ametnikud töid ühe riskifaktorina välja **isikutevahelise sobimatus**. Sel põhjusel küsis autor, et kuidas suhtuvad ametnikud väärtushinnangute konflikti ja kuidas nad selles olukorras käituvad. Kõigil ametnikel oli tekkinud peredega **eriarvamusi**. Kõige rohkem tekkisid erimeelsused **laste karistamise, abielu, valetamise ja lapse õiguste teemal**. Vahel ka **koristamise, tervise ja suhete teemal**. Kõik ametnikud püüdsid **selgitada iseenda ja/või üldtunnustatud seisukohti**. Näiteks **viidati lastekaitse- või perekonnaseadusele**. Enamus tegi seda vestluse käigus ja kaks ametnikku jälgisid perekonda pikemalt ja alles lõpusirgel tulid nende teemade juurde tagasi.

„Siis me räägime sel teemal noh näiteks päris mitu juhtumit oli kus mees ja naine olid elanud koos juba 20 aastat ja ma rääkisin sellest, et lapsendamise mõttes nad võiksid ikkagi olla abielus, sest et lapse jaoks on väga oluline, et tal on ema ja isa. Kes siis sel juhul on see mees või naine kes su katuse all elab? Ja päris tihti läksime vaidlema sel teemal, et nende jaoks oli abielu ainult üks paber ja me ei tee seda /.../ Aga vahel tulid välja mehe ja naise stereotüübid, et kui mees lihtsalt ütles, et see lapse kasvatamine on nagu ikkagi naiste teema, mina käin tööl ja noh naine toimetab siis kodus. Et seda on väga raske muuta, eriti kui naine lepitab sellega, et nii ongi alati olnud. Et sellise mehega on hästi raske rääkida ja naine on alahoidlik ja kardab, et siis ei saa lapsendada. See oli minu jaoks ohumärk /.../“ (MV1)

„/.../ See mõte jääb minu sisse ja siis ma kogun infot juurde – üksikut asja ei saa kogu kontekstist välja võtta. Kui neid asju on mitmeid, siis tuleb reageerida. Annaksin tagasisidet /.../“ (MV12)

Lapsendamine üksikvanema poolt. Kõik üksikvanemad, kes on soovinud lapsendada, on olnud naised. Ametnikud suhtusid üksikvanemasse **positiivselt ja toetavalt**. Rohkem pöörati siis tähelepanu **tugivõrgustiku** olemasolule, eriti **mehe rollile** lähivõrgustikus. Samuti naise **tervisele, majanduslikule olukorrale ja motivatsioonile**. Üksikvanema puhul sooviti teada **põhjust, miks ta üksi on**. Kas tal on olnud varasemaid suhteid.

„/.../ Vaatasin lähivõrgustiku olemasolu, kust neile see abi või turvatunne tuleb, kes sinna kuuluvad /.../“ (MV4)

„/.../ Et muidugi siis sellise lapsendamise puhul on oluline, kes ta ümber on, kuidas ta majanduslikult toime tuleb, kuidas ta enda jaoks aega võtab sest ta on üks lapse jaoks ja sel juhul ikkagi pooldan ühe lapse lapsendamist mitte mitme korraga /.../“ (MV1)

Kaks ametnikku ütlesid, et nemad paigutavad lapse ainult sellesse perekonda, kus on **mõlemad vanemad**.

„Tegelikult natuke eelarvamusega, sest ma arvan, et ikkagi olen konservatiivne inimene, et lapsel oleks ikka isa ja ema, siis see pere on ikkagi tugevam. Ikkagi kaks inimest ja erinevad rollid mida ta näeb, mida isa teeb ja mida ema teeb. Ennekõike vaatan, kas on ema ja isa. Ma ei saa sinna midagi teha /.../“ (MV12)

Lapsendamine samasooliste paaride poolt. Lapsendamise kontekstis küllaltki uus teema tõi välja kõige selgemad seisukohad ja ametnikud jaotusid selles osas kolme leeri. Ühed ametnikud suhtusid lapsendamisse samasooliste paaride poolt pigem **erapooletult** – poolt ei olnud, aga vastuargumente ka polnud. Teised suhtusid **positiivselt**, kuigi nimetasid, et kogemusi pole.

„Üldiselt positiivselt, aga puudub kogemus. Kui suudavad luua hea õhkkonna ja ei suru oma sättumust peale, siis miks ka mitte“ (MV11)

Kolmandad olid selle **vastu** ja kinnitasid, et nad ei suudaks kohtule selgitada, kuidas on lapsendamine samasooliste poolt lapse huvides. Argumendina toodi välja asjaolu, et inimesed võivad olla motiveeritud, suurepärased lapsevanemad ja head inimesed, kui meie **ühiskond pole selleks veel valmis**. Lastel võib olla väga keeruline seda teistele kasvõi näiteks koolis ja lasteaias rääkida.

„/.../ Üks asi on see, kuidas lapsed õpivad mustreid oma peres, aga väljastpoolt tulev surve (...). Panna nüüd teadlikult lapsed sellisesse olukorda (...), meil pole selleks õigust /.../ me ei saa last karistada /.../“ (MV3)

4.4. Tõenduspõhise lähenemise põhimõtted hindamisprotsessis

Perede suhtumine hindamisse. Ametnikud olid seisukohal, et pered suhtuvad hindamisse valdavalt *positiivselt*. Inimesed, kes soovivad lapsendada, on hästi motiveeritud ja teadlikud. Protsessi alguses on tunda inimeste pinget ja hirmu, kuid tavaliselt see läheb üle. Harva tunnetati *skeptitsismi* või *üleolevat* suhtumist perede poolt. Kuid tihti küsisid inimesed ametnikult, et miks bioloogilisi vanemaid ei uurita, kui nad lapsi saavad. Palju tuli inimestele selgitada, et *hindamine on eelkõige lapse huvides*, aga ka inimese enda huvides, et selgitada välja tugevused ja kasvuruumid. Osad pered kadusid peale esmast vestlust ja ametnikud ei osanud arvata, mis juhtus.

„/.../ Sõltub kuidas seda esitada. Mina olen rääkinud alati sellest, kui peret toetavast protseduuri osast. Hästi ootusärevad, kuigi ma räägin mis see on /.../ Ikka on ettekujutus, et nüüd tuleb mingi eksam, et kas läbime või mitte. Skeptitsismi pole näinud, mõnesaja puhul on ehk viiel puhul, et mida meid uuritakse, vaata bioloogilisi lapsi saadakse ja keegi ei uuri. Pigem on ärevus, et mis siis saab, et kui me ei läbi /.../“ (MV3)

„Noh, üldiselt, neil kellel on selline tõsine plaan, et nad saaksid lapsendada, siis suhtutakse hästi. Aga on peresid, kes peale esmavestlust kaovadki ära. Küllap siis on mingid põhjused, mis neid ehmatas /.../ (MV10)

Hindamise tehnikad. Küsimus puudutas nii tehnikaid, mida ametnikud on kasutanud perede hindamisel. Kõik ametnikud kinnitasid, et nad polnud sellele varem mõelnud. Nimetati *intervjueerimist, vestlust, küsimuste küsimist, vaatlust, kodukülastust, peegeldamist, koos pildialbumi vaatamist, eluloo ja motivatsioonikirja kirjutamist perede poolt*.

„Ma pean ütlema, et mul ei olegi kindlaid tehnikaid. Ma pole nagu kunagi analüüsinud niimoodi /.../ ma lähenesin alati nagu loominguliselt /.../“ (MV1)

„/.../ Ma pole kunagi kasutanud mingeid konkreetseid tehnikaid, ma püüdsin elukogemuse baasil võimalikult hästi teha /.../ (MV4)

„Põhiline oli küsimuste küsimine, tegelesin ka sotsiaalse nõustamisega. Vestlesime, arutlesime. Lasin neil enda eluloo kirjutada, et saada aru, et kas nad on valmis ennast lahti arutama“ (MV12)

Tunnistati, et ilma kindla struktuuri, juhendi, tehnikate ja meetodite on peresid raske hinnata.

„/.../ Minu arvates oleks vaja väga täpsustada, missugune see hindamine on, oleks vaja mingit teaduspõhist hindamisvahendit, mida aluseks võtame /.../“ (MV4)

Informatsiooni kogumise meetodika. Hindamise käigus saadud informatsiooni hulk on sedavõrd mahukas, mida pole võimalik meelde jätta. Kõik ametnikud nimetasid, et *teevad märkmeid* ja vaid kaks olid kasutanud *lindistamist*. Kolm ametnikku palusid perel endal kirjutada kas *eluloo*, *motivatsioonikirja* või *vastused ette antud küsimustele*. Nii välistati hinnangute andmist. Täpsustavate küsimuste küsimiseks saadeti *e-kiri* või *helistati*. Kaks ametnikku oli pikaajaliselt kasutanud inimeste meelde jätmiseks *perekonna fotosid*.

„Ma tegin märkmeid ja jätsin meelde, ma kirjutasin mõned märksõnad endale ja siis reegel oli see, et kui ma olin kodus käinud siis ma pidin vähemalt järgmine päev selle üles kirjutama, sest vastasel juhul ei ole see enam midagi meeles /.../“ (MV1)

„Lindistasin jah. Tegelikuses on see kõige paremini töötanud /.../“ (MV8)

Lähivõrgustiku kaasamine. Kõik ametnikud olid seda meelt, et kaasata tuleb inimesed, kes kuuluvad lapsendada soovijatega ühte *leibkonda*. Tavaliselt on need inimesed *vanavanemad* ja *lapsed*. Selleks, et kõik pereliikmed saaksid kohal olla, tuli kodukülastusi ja kohtumisi korraldada õhtuti ja nädalavahetustel. Kui lapse arengutase seda võimaldas, siis rääkisid ametnikud perekonnas oleva lapsega eraldi.

„/.../ Aga need, kes selle perega koos ei ela, siis neid ma ei palunud. Aga ma küll perede käest küsisin alati seda, et kas olete oma lähedastele rääkinud oma lapsendamise soovist. Kui ei, siis kas nad siis mitte ei vajaks küpsemisaega natukene. Lapsendamine ei peaks olema midagi sellist salajast ja varjatut. Et seal on nagu teine maik juures, et nad nagu ei taha või natuke häbi on või /.../“ (MV1)

Kolm ametnikku olid tihti mõelnud, et sooviks täiendavalt rääkida lapsendada soovija vanemlikust võimekusest veel mõne *lähedasega*, kas *sõbra*, *töökaaslasega* või *sugulasega*. Kuid nad ei teinud seda kunagi.

„/.../ erandolukorras võiks mõne lähedasega rääkida. Kokkuleppel võiks ka mõne teise lähedase inimesega rääkida“ (MV3)

„/.../ Kõik, kes elavad ühe katuse all, kõiki peaks kaasama. On olnud teemasid, kus ma olen pidanud mõtlema, et kui mehel on teine kooselu ja tal on eelmisest kooselust lapsed ja kui nad on juba suured ja et siis mul on vahel tunne, et tahaks nendega rääkida, aga pole seda teinud /.../“ (MV8)

Kirjalik kokkuvõte. Teavet, mida lapsendada soovijate kohta kogutakse, on märkimisväärselt palju. Ametnikelt küsiti, et milline on kõigile arusaadav ja üheselt mõistetav kirjalik kokkuvõte. Selline, mis võimaldab ametnikul või kohtunikul otsustada lapse paigutamise perekonda, tagades selle juures lapse parimad huvid. Intervjuude käigus selgus, et **ühtset struktuuri pole seni olnud**. Igaüks on teinud **oma äranägemise järgi** või kasutanud spetsialistide poolt tehtud **pereuuringute näidiseid**. Kõik ametnikud arvasid, et kirjalik kokkuvõte peab olema **informatiivne** ja **faktipõhine**, kus on välja toodud nii perekonna võimalused kui ka riskid. Kindlasti peavad need olema **arusaadavad** ka perele ning sisaldama **konkreetsed soovitusi** ja **tegevusjuhiseid**, mida kasvuruumidega teha tuleb. **Vältida tuleb oletusi.**

„/.../ See peaks olema informatiivne, faktipõhine, et just nendele taandunud, mitte minu subjektiivsele hinnangule. Muidugi sinna lõppu läheb see arvamus, aga see peab põhinema eelnevale. Sinna tuleb hinnang, kodukülastuste ja vestluste põhjal, mitte minu emotsioonidest lähtuv“ (MV5)

„Kus tuleb välja arenguruum või kasvuruumid. See ei saa olla vaid hetkeolukorra ülevaade, ikka riskid ja tulevikuvision“ (MV7)

Pooled ametnikud kinnitasid, et **kohtunik usaldab ametniku arvamust** ja tehtud kokkuvõtet ning avaldasid kahtlust, et kui põhjalikult kohus nende dokumentidega ikkagi tutvub. Seega jääb **kohtul täita vaid formaalsus**. Kuid see on siiski ametnike oletuste põhjal tehtud järeldus.

„Kohtunik ütleb, et hea pereuuring on see, kui kohtunik ei küsi ühtegi lisaküsimust. Peab olema lühike ja lõvv“ (MV7)

„/.../ arvan, et vähemalt need kohtunikud, kellega mina koostööd tegin, et nad õnneks mind usaldasid, aga ma arvan, et nad väga ei süvenenud pereuuringusse kahjuks /.../“ (MV1)

Korduv hindamine. Peale sooviavalduse täitmist ja pere hindamist jäävad inimesed tavaliselt ootele. See võib kesta aastaid ja vahel ei pakutagi last. Ametnike sõnul peaks juba ootel olevatele peredele **1-2. aasta pärast** tegema uue hindamise, kuid enam mitte nii põhjaliku. Ametnikud rääkisid, et tegelikult võivad peres toimuda juba **kuue kuu pärast** suured muudatused. Seega ajaliselt on korduvpereuuringut **raske määratleda**. Pigem saab täiendava hindamise teha siis, **kui perele on laps pakkuda**. Enamus ametnikud pooldavad seda, et **pere ise hoiab neid muudatustega kursis**.

„/.../ Mina olen palunud, et nad ise annaksid teada, kui on toimunud mingeid muutusi /.../ või kui ollakse juba mingil selgusel, et see pere on juba kandidaat /.../“
(MV8)

„/.../ Ideaalne oleks, kui pereuuring olekski kahe osaline, et siis esimene osa oleks selline pikem ja poole aasta pärast oleks siis selline korduv pereuuring, kus vaadata seda dünaamikat ja klappimist. Iseenesest ta võik olla selline arengut järgiv dokument“ (MV15)

Tegelemine perekonna kasvuruumidega. Ideaalseid inimesi pole olemas ja ametnikud kinnitasid, et neid ka ei otsita. Kasvuruumide ilmnemisel, välja toomisel või nendega tutvumisel (juhul kui kokkuvõtte on koostatud kellegi teise poolt) pidasid ametnikud oluliseks, et need oleksid **realistlikud, konkreetset ja peredele arusaadavad**.

„/.../ Peaks kirjeldama seda sel moel, et ka teine inimene, kes pole kohtunud perega, ka samamoodi sellest aru saaks. See peaks olema selline, et ka pere saaks aru, mida ta peaks veel tegema“ (MV10)

Kõige enam on kasvuruumina välja toodud asjaolu, et pere peab läbima **kasuvanemate koolitusprogrammi PRIDE**. Kõik ametnikud avaldasid üksmeelselt nõrdimust, et vaatamata suurele vajadusele pole riik võimeline neid peredele pakkuma. Samuti oldi ühte meelt selles osas, et siis pole võimalik ega eetiline seda perelt ka nõuda. Mingeid kasvuruumide nagu näiteks **ohulik trepp või kaev** on lihtne välja tuua. Keerulisem on näiteks hinnata **vanemlike oskusi, paarisuhet või lapsepõlvkogemuste** mõju. Liataigi kui peres pole veel lapsi.

„/.../ Üks selline hästi konkreetne ja kindel soovitus, mis perede puhul oli, see et see PRIDE koolitus tuleks läbida. Tihti need kasvuruumid ongi seotud sellega, et ei oska nagu hinnata oma ressursse, et pole ettekujutusest sellest lapsest päris hästi ja noh,

et ehk PRIDE koolitusel näed paarisuhte teemat hästi, et kuidas nad teineteist tasakaalustavad /.../“ (MV1)

Sotsiaaltöötaja kui ainuisikuline hindaja. Intervjuude käigus joonistusid välja kaks selget seisukohta. Seitse ametnikku arvasid, et **üks inimene ei saa ega tohi olla nii protsessi juht kui ka pere hindaja**. Mitme inimese (võimalik, et ka väikese meeskonna) arvamus **väljastab** rohkem **võimalikke riske** lapse lapsendamisel, mis on eelkõige lapse huvides. **Keerulisema juhtumi puhul**, kus tekib palju küsitavusi, **on kindlasti vaja teise või kolmanda inimese vaadet**.

„Arvan, et see pole mõistlik, et üks inimene vastutab kõige eest. Me ju alati rõhutame, et lapsendamine on elukestev otsus. Seda tagasi pöörata on väga keeruline ja et see ametnik, kes tegeleb lapsendamisega ja kui ta vähegi südamega selles asjas sees on, siis ta saab aru, et see on kohutavalt raske ülesanne tegelikult /.../“ (MV1)

„Minu jaoks on see väga suur oht. Mul on natuke hirm sellega seoses, kuigi ma ennast pean suhtelisest okeiks inimeseks, kuid siia on sisse kirjutatud suur viga. Et kui lapsendaja on varjatud psüühikahäirega või ka lihtsalt kurjusest saab ta teha palju pahandusi /.../“ (MV15)

Kaheksa ametnikku olid seisukohal, et **perede hindamine on ja peab ka jääma ühe ametniku pädevusse**, et tagada **konfidentsiaalsus**. Üksi kogu protsessi läbi viies on võimalik saada perekonnast **põhjalik ülevaade** ning luua inimestega **usaldusväärne side**.

„Ma pole sellele kunagi mõelnud, et see peaks olema kuidagi teisiti. Ma olen algusest peale võtnud et see on minu kohus ja mul pole peas isegi vilksatanud, et kellegi teise nägemust on vaja või et keegi teine peaks oma arvamuse avalda. Ütleme nii, et nii on ta paika pandud ja nii ta käib“ (MV9)

4.5. Arutelu

Käesolevas peatükis tehakse kokkuvõtte uurimuse tulemuste kohta ja luuakse omavahelised seosed töö teoreetilise osaga.

Sotsiaalministeeriumi (2014) andmetel puuduvad lapsendamise puhul ühtsed juhised nõuetele vastavuse ja sobivuse hindamiseks - millistele andmete ja infole tugineda ning mida arvestada tulevase lapsendaja valikul. Oluline roll hindamisel on ametniku kogemustel, mis

aga sõltub omakorda lapsendamise juhtumite arvust. Lisaks kliendi vajadustele ja parimale uurimistööst tulenevale tõendusmaterjalile on tõenduspõhise praktika mudeli (Breckon, 2016) kolmas võtmelement praktikute ametialane ekspertiis ja kogemused. Kahe esimese samba puudumisel toetutigi uurimuse läbiviimisel peamiselt kolmandale sambale.

Lapsendajate hindamisega tegelenud ametnikud olid pikaajalise töökogemusega nii sotsiaalvaldkonnas kui ka lapsendamise korraldamisel (s. h perede hindamisel). Uurimusest nähtub lapsendamise maavalitsustelt sotsiaalkindlustusametile üleviimise põhjuseks olnud asjaolu, et lapsendamise ettevalmistamise praktikad on erinevad. Samas selgus, et pigem oli erinev praktika tingitud ühtse meetodi ja protsessi kirjelduse puudumisest, mitte konkreetse ametniku lapsendamise kogemusest.

Perekonnaseaduse (RT I, 12.12.2016, 12) ja seadusega kaasneva ministri määruse (RT I, 29.12.2016, 29) kohaselt on pereuuring lapsendamist ettevalmistav toiming. Ametnike arvates on pereuuring perede hindamise protsess esimesest kohtumisest kuni lapsendamise kohtuistungini. Mõistetes valitses segadus, et mida pereuuring endast täpsemalt ette kujutab. Üks ametnik oli seisukohal, et pereuuring on spetsialisti poolt tehtud kodukülastus, millele järgneb põhjalik ülevaade perekonna hetkeolukorra kohta. Teemat arendades jõuti järeldusele, et pereuuring on perede hindamine, mis algab esimesest kohtumisest ja lõpeb kohtuistungiga. Kuigi perede hindamine oli ametnike tööülesanne, siis suunati pered pereuuringut tegema spetsialistide juurde, mille eest tuli perel ka maksta. Keegi ei osanud nimetada, kuidas erinev praktika oli välja kujunenud.

Ükski dokument ei kirjelda milline on pereuuringu eesmärk ja kuidas seda läbi viia. Barth, Crea, & Griffini (2010) arvates on pereuuringu eesmärk hinnata tulevaste lapsendajate valmisolekut lapse kasvatamiseks. Samal arvamusel olid ka uurimistöös osalenud ametnikud ja rõhutasid, et hindamine on eelkõige lapse huvides. Osad (n=7) olid seisukohal, et pereuuring on kindlasti ka perekonna huvidest lähtuv. Mõned (n=2) nimetasid ka riigi huvi, et ametnik ja kohus saaksid teha lapse huvidest lähtuva otsuse.

Ludlow & Puttick (2012) nendivad asjaolu, et isegi kui teenus jõuab edukalt tasemele, kus kõik töötab laitmatult, siis pole see lõppfaas. Tõendus, ükskõik mis tasemel, peab olema jätkuv protsess, mis tagab pideva peegelduse, viimistlusvõimaluse ja arengu. Vaatamata sellele polnud küsitud ametnikelt tagasisidet hindamise protsessi kohta, mille põhjal saab järeldada, et puudus riigipoolne tahe perede hindamise arendamiseks. Vastavaid

ettepanekuid tehti, kuid neile ei reageeritud. Ametnike ainsaks hindamise aluseks oli 2010. aastal välja töötatud temaatika. Peamiselt toetuti isiklikele ja kolleegide kogemustele ning vaid mõned ametnikud olid kasutanud teistes riikides kasutatavaid küsimustikke.

Aaben & Edovald (2016) sõnul peab praktik vastutama ja analüüsima, kas kasutatavad meetodid on õiged ja kas klient saab abi. Mida professionaalsem on abistava ameti esindaja, seda edukamalt saab ta oma rolli täita ja vältida kasutule teenusele suunamist. Ametnikud kirjeldasid erinevaid hindamiseks vajalikke isikuomadusi, oskusi, teadmisi ja kogemusi. Lapsendamise temaatikaga kursis olemiseks kasutati erinevaid infoallikaid. Selle põhjal saab öelda, et hindamiseks vajalik professionaalsus oli ametnikel olemas. Raskusi tekitas ühtse metoodika puudumine. Tundlike teemade nagu lapsepõlvkogemused, paarisuhe, sõltuvused ja tervis väljaselgitamisel jäädi hätta. Samuti oli keeruline andmete analüüsimine ja eitava otsuse vormistamine. Sotsiaalministeerium (2011) aga rõhutab, et lastele ja peredele teenused peavad tuginema parimale olemasolevale tõendusmaterjalile ning teenuse pakkuja tuleb sellel teemal suunata.

Barth, Crea, & Griffini (2010) sõnul kaitseb hästi tehtud hindamine nii last kui perekonda, kuid ilma kriitilise hindamiseta võib laps sattuda perekonda, kus vanematel pole selleks piisavat emotsionaalset ja füüsilist võimekust. Selle tulemus võib olla lapse väärkohtlemine ja eraldamine perekonnast. Ametnike sõnul on hindamise õnnestumise eelduseks perede teadlikkus sellest, kuidas ja mille päras hindamist läbi viiakse. Samuti ausus, avatus ja eelarvamustevaba suhtumine. Nii Ameerikas, Suurbritannias kui ka Rootsis on peredel võimalik tutvuda kogu protsessi kirjeldusega nii interneti kui ka kirjanduse vahendusel. Kuna Eestis pole sellekohast kirjeldust ega ka kirjandust, siis sõltub inimese informeeritus peamiselt juhtumiga tegelevast ametnikust.

Perekonna tugevustena lapsendamisel nimetati turvalisi lähisuhteid, hoiakuid ja väärtushinnanguid, järjepidevust ja paindlikkust. Suurbritannias kasutusel olevad hindamismeetodid ASI ja AAI baseeruvad kiindumusteoorial ning selgitavad välja täiskasvanute kiindumusstiilid (Goldwyn et al., 2011) ja suhete kvaliteedi (Bifulco et al., 2008). Intervjuueeritavate sõnul ongi ilma kindla metoodikata keeruline koguda informatsiooni lähisuhete, lapsepõlvkogemuste, usu, kiindumusstiilide ja tervise (s. h vaimse) kohta. Arutelu käigus saab lapsendaja kohta küll palju delikaatset infot, kuid selle põhjal on raske järeldusi teha. Väärtushinnangute lahknemisel nagu näiteks tervis, lapse

õigused (s. h karistamine) ja seaduskuulekus toetusid ametnikud üldtunnustatud normidele ja väärtushinnangutele.

Barth, Crea, & Griffin (2010) hindavad sotsiaaltöötajate kohanemisvõimet informatsiooni kogumisel, kuid peavad raskuste tekkimise põhjuseks selgete ja asjakohaste perede hindamise suuniste puudumist haldus- ja poliitika tasandil. Hindamist takistavate asjaoludena tõid ametnikud välja erinevaid tegureid nagu näiteks perede negatiivne hoiak hindamise suhtes, oskuste ja metoodika puudumine hindamisel, isikutevaheline sobimatus, valed väärtushinnangud, piiratud aeg ja ebasobiv koht.

Barth, Crea, & Griffini (2010) väidavad, et isegi tõendusel põhinev pereuuring pole piisavalt efektiivne tabamaks kõige tundlikumat teavet pere kohta, mis aga võib olla kõige kriitilisem osa lapse perekonda paigutamisel. Tundlikud või eriti tundlikud teemad pereuuringu käigus on näiteks sõltuvusprobleemid, psüühilised haigused, seaduskuulekus, toimetulek probleemituatsioonis, lapsepõlvekogemused ja distsiplineerimismeetodid. Sama järelduseni jõudsid ka ametnikud, kes nimetasid lisaks lapsendamise motivatsiooni ja lähisuhteid (s. h paarisuhe). Praktikas tuleb ette olukordi, kus varjatakse või moonutatakse infot, mis omakorda mõjub halvasti hindaja ja hinnatava suhetele.

Olukorras, kus saab toetuda vaid praktiku kogemustele ja ekspertiisile, saavad määravaks inimeste väärtushinnangud. Kuna kliendi ehk lapsendada soovijate vajadused ja soovid selles protsessis pole teada, kuid tuleks uurida, siis ametnikud oletasid kuidas suhtuvad perekonnad hindamisse. Kõik olid kindlad, et inimesed on motiveeritud ja suhtuvad positiivselt. Loomulikuks peeti, et iga hindamine tekitab ärevust ja pingeid, kuid oskusliku suhtlemisega on võimalik saavutada hea ja usaldusväärne kontakt.

Rootsis kasutusel olev lapsendamise käsiraamat (Adoption, 2009) kirjeldab pikemalt kuidas käituda erisuste korral nagu näiteks lapsendamine üksikvanemate ja samasooliste poolt. Kirjeldus sisaldab täpseid juhiseid mida hindamisel tähele panna ja küsida. Intervjueeritavad toetasid lapsendamist üksikvanema poolt, kuigi osad (n=4) eelistasid lapse paigutamist perekonda, kus on ema ja isa. Rohkem pöörati tähelepanu lähivõrgustiku olemasolule ja põhjustele, miks inimene elab ja soovib last kasvatada üksi. Samasooliste paaride osas jagunesid ametnikud kolme leeri: poolt, vastu ja erapooletud. Kuna kogemused kas puudusid või olid vähesed, siis pigem sellel teemal ei soovitud rääkida. Samas on teema aktuaalne ja sellega tuleb tegeleda.

Bifulco, Bunn, Irving, Jacobs & Thomas (2008) kohaselt on standardiseeritud hinnangute tegemine võti perede hindamiseks ning tagab turvalisema lapse paigutuse ja selgitab välja peredele vajamineva toetuse. Hinnanguliste tööriistade kasutamine aitab tuvastada, kategoriseerida ja analüüsida riskide ja kaitsvate faktorite olemasolu. Ametnikud kasutasid ette antud teemade väljaselgitamiseks peamiselt intervjuerimist, vestlust ja küsimuste küsimist kuigi tehnikate kasutamisele polnud nad varem mõelnud. Informatsiooni kogumiseks tehti kirjalikke märkmeid, aga peamiselt jäeti meelde ja püüti esimesel võimalusel kirja panna. Seega kujunesid kohtumised avatud vestlusteks, mille põhjal valmis märkmete ja meelde jäetud info põhjal üldine kirjeldus perekonna kohta.

Kui Rootsis, Ameerikas ja Suurbritannias peetakse oluliseks lähivõrgustikus olevate inimeste arvamust lapsendada soovija võimekuse kohta, siis Eestis pole seda kunagi praktiseeritud. Tavaliselt suheldakse vaid leibkonna liikmetega näiteks olemasolevate laste ja vanavanematega. Samaselt eelpool nimetatud riikidega sisaldab kirjalik kokkuvõte lisaks üldisele kirjeldusele perekonna kohta nii võimalusi kui ka riske. Intervjueritavate sõnul on väga raske välja tuua kasvuruume ja veelgi keerulisem on koostada eitavat vastust. Pigem valitakse lapsele pere sobivate seast ja riskide ilmnemisel jäetakse pere kõrvale. Riikides, mille kohta on autor oma töös näiteid toonud, pööratakse otsuse vormistamisele ja selle põhjendamisele oluliselt rohkem tähelepanu, mille üheks võtmeteguriks on just kindla meetodika kasutamine hindamisel.

Peale hindamist jäävad ametnike sõnul perekonnad tihti ootele ja mõne aja pärast on vaja hinnangut värskendada. Eriti siis kui perele on laps pakkuda. Ametnik on samal ajal nii lapse esindaja kui ka pere esindaja rollis, kuna sobitamisel peab ta omama piisavalt infot, et viia kokku õiged inimesed. Ametnike (n=4) arvates on üheks kitsaskohaks oskus mõista lapse vajadusi, eriti tervisest tulenevaid. Pint (2016) toob oma uurimistöös ühe järeldusena välja, et lapse abivajaduse hindamiseks lastekaitsetöötajate poolt napib aega ja puudub ka ühtne hindamisinstrument. Seega on lastekaitsetöös kasutatavate tõenduspõhiste meetodite kasutamine oluliselt ulatuslikum, mis omakorda võib avaldada negatiivset mõju lapse aitamisel. Näiteks vanemlikku hoolt vajava lapse ja lapsendada soovija sobitamine.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et ametnike professionaalsus ja kvalifikatsioon võimaldavad hindamist läbi viia. Samas tõenduspõhiste meetodite puudumine muudab hindamise raskeks ja ebaefektiivseks. Kogutakse suures mahus delikaatset infot, mille põhjal on raske teha järeldusi. Pigem jääb hinnang subjektiivseks ja üldiseks. Kvaliteetsest uurimustööst tulenev

tõendus aitab ennetada kahju tekitamist, kokku hoida aega ja jõupingutusi ning annab kindluse, et me teeme parima võimaliku laste ja perede heaks. Samuti aitab tõendus ära hoida ressursside asjatut kulutamist. (Edovald, 2015; Kasvandik & Treial, 2014; Sotsiaalministeerium, 2011.)

Head ideed ja kavatsused, mis on kirja pandud uues Lastekaitseseaduses (2014) ja mitmetes riiklikes arengukavades nagu näiteks Laste ja perede arengukava aastateks 2010-2020, saavad teoks vaid juhul, kui kõigil selles valdkonnas töötavatel inimestel on piisavalt aega ja võimekust ideid ellu viia. Kuigi lapsendamisega kaasnevate sisuliste muudatuste osas olid ametnikud pigem äraootaval seisukohal, siis tulevaste lapsendajate hindamise ja ettevalmistuse koondamise osas ühte asutusse, olid ametnikud optimistlikud. Usuti, et koos ühe meeskonnana töötamine loob head eeldused ka juhendite loomiseks ja tõendus põhiste meetodite kasutusele võtmiseks.

5. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Magistritöös „Perede hindamine lapsendamist ettevalmistavas protsessis“ on antud ülevaade lähiminevikus toimunud muudatustest Eestis, kirjeldatud lapsendamisega kaasneva võimalikke riske ja tutvustatud teiste riikide praktikaid perede hindamisel.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli välja selgitada kuidas viikase läbi perede hindamist lapsendamist ettevalmistavas protsessis. 1. jaanuarist 2017 kehtima hakanud lastekaitseaduse (2014) valguses ja lapse parimate huvide tagamiseks tuleb last puudutavates otsuste tegemisel selgitada välja kõik asjasse puutuv informatsioon.

Uurimustulemustest lähtuvalt ja uurimisküsimusi silmas pidades esitatakse põhitulemused.

Uurides **perede hindamise eesmärki**, selgusid järgmised asjaolud:

- Pereuuring on perede hindamise protsess, mis saab alguse esimesest kohtumisest ja lõpeb lapsendamise kohtuistungiga ning mille eesmärk on hinnata tulevaste lapsendajate valmisolekut lapse kasvatamiseks.
- Perede hindamine on eelkõige lapse, kuid ka lapsendaja ja riigi huvides.
- Perede hindamine on seni sõltunud peamiselt lapsendamise ettevalmistamisega tegeleval ametniku isikuomadustest, teadmistest, väärtushinnangutest, kogemustest ja oskusest.
- Lapsendajaperede hindamise erinev praktika oli tingitud ühtse metoodika ja protsessi kirjelduse puudumisest, mitte konkreetse ametniku lapsendamise kogemustest ja juhtumite arvust.

Uurides perede hindamist **toetavaid** ja **takistavaid** asjaolusid, selgusid järgmised asjaolud:

- Õnnestunud hindamine tagavad nii tulevase lapsendaja kui ka ametniku poolne ausus, avatus, teadlikkus, valmisolek õppida ja abi küsida ning paindlikkus.
- Hindamist toetab ametniku poolne eelarvamustevaba suhtumine, mõlemapoolne (lapsendaja ja hindaja) ausus ja avatus ning arusaam ühisest eesmärgist.
- Lapsendamist soodustavad hea paarisuhe, lähedaste inimeste vaheline suhete kvaliteet, positiivne ellusuhtumine ja perekonna stabiilsus.
- Lapsendamise puhul puuduvad ühtsed juhised ja metoodikad lapsendada soovija sobivuse ja võimekuse hindamiseks.

- Isikutevaheline sobimatus paneb lapsendada soovija keerulisse olukorda, mille tagajärjeks võib olla lapsendamise protsessi katkestamine inimese või ametniku poolt.
- Lapsendada soovijate negatiivsus, skeptilisus ja hirm hindamise ees on põhjustatud informatsiooni puudumisest hindamise protsessi ja sellest tuleneva hinnangu kohta.
- Lapsendamist välistavad asjaolud on tulevase lapsendaja poolne informatsiooni varjamine, tervisekriitika puudumine, liiga kõrged ootused lapsele, ebasobivad kasvatusmeetodid, kõrge riskikäitumine ja kriitilised lähisuhted.

Uurides **tõenduspõhise lähenemise põhimõtete kasutamist hindamisprotsessis**, selgusid järgmised asjaolud:

- Lapsendajate suhtumine hindamisse on peamiselt positiivne.
- Perede hindamiseks puudub ühtne meetodika, lähenemine ja terminoloogia, mis takistab asjakohase analüüsi ja järelduste tegemist lapsendada soovija võimekuse ja kasvuruumide hindamisel.
- Meetodika puudumine seab ohtu objektiivse hinnangu andmise, mille tõttu osadele peredele last ei pakuta ja eitava otsuse tegemiseks pole piisavalt argumente, millele toetuda.
- Peamiselt temaatikale, sisetundele ja kogemustele toetumise kaudu kogutakse kokku hulganisti delikaatset informatsiooni, kuid tundlike teemade, nagu näiteks sõltuvused, terviseprobleemid ja kiindumusstiilid väljaselgitamiseks puudub võimekus.
- Kuigi lapsendamise järgselt on tegemist eraõigusliku teemaga, siis soovivad ametnikud teada, kuidas on laps uue perekonnaga kohanenud ja kas tema vajadused on rahuldatud.

Uurimustulemustest lähtuvalt teeb töö autor sotsiaalministeeriumile ja sotsiaalkindlustusametile järgmised **ettepanekud**:

- Võtta esimesel võimalusel kasutusele tõenduspõhine hindamismetoodika, mis loob eelduse läbipaistvama, kiirema ja lapse huvidest lähtuva hindamise läbiviimiseks. Näiteks 1989. aastast Ameerikas kasutusel olev hindamismetoodika SAFE (Barth, Buchanan, Chintapalli, & Crea, 2009).

- Kirjeldada detailselt lapsendamise ettevalmistamisega seonduvad tegevused koostöös lapsendajaid, lapsendatuid ja spetsialiste ühendava lapsendamiskeskusega MTÜ Oma Pere.
- Avaldada tulevaste lapsendajate informeerimiseks sotsiaalkindlustusameti kodulehel detailsem ja ülevaatlikum informatsioon lapsendamise protsessi, põhimõtete ja perede hindamise kohta.
- Kaaluda lapsendamise järgselt perekonna toetamist ja luua selleks seadusest tulenev võimalus.
- Tagada kõigile tulevastele lapsendajatele koolitusprogrammi PRIDE või mõne muu asjakohase koolituse läbimine enne lapse perekonda andmist.
- Luua igakülgsed võimalused hindamist läbivijate ametialaste oskuste täiendamiseks ja supervisiooniks nii hinnangu koostamiseks kui ka hindamistulemuste põhjendamiseks.
- Viia läbi hindamisprotsessi puudutav uurimistöö lapsendada soovijate eelistuste ja väärtuste kohta.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Ahas, E. (2015). Kas perest eraldamine on liigne sekkumine perekonnaautonoomiasse või üks lapse huve tagavatest meetmetest? *Juridica*, *IV*, 397-404.
- Barth, R.P., Buchanan, R.L., Chintapalli L.K., & Crea, T.M. (2009). The implementation and expansion of SAFE: Frontline responses and the transfer of technology to practice. *Children and Youth Services Review* *31*, 901-910.
- Barth, R.P., Crea, T.M., & Griffin, A. (2010). The intersection of home study assessments and child specific recruitment: the performance of home studies in practice. *Children and Youth Services Review* *33*, 28-33.
- Beltadze, G. (2017). Valitsus kiitis heaks maavalitsuste tegevuse lõpetamise. Alla laaditud 15. märtsil 2017, <http://www.postimees.ee/3978087/valitsus-kiitis-heaks-maavalitsuste-tegevuse-lopetamise>
- Biin, H., Karu, M., Suvi, H., & Turk, P. (2012). *Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste ja täiskasvanute küsitluse kokkuvõte (lk 39-40)*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Bifulco, A., Bunn, A., Irving, K., Jacobs, C., & Thomas, G. (2008). The Attachment Style Interview (ASI): A Support-Based Adult Assessment Tool for Adoption and Fostering Practice. *Adoption & Fostering*, *32*, 3, 33-45.
- Breckon, J. (2015). Using research evidence. In I. Roberts (Ed.), *A practice Guide*. Nesta: Alliance for Useful Evidence.
- Department of Health. (2000). *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*. National Assembly for Wales Homes Office. Alla laaditud 15. märts 2017, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/Framework%20for%20the%20assessment%20of%20children%20in%20need%20and%20their%20families.pdf>
- Coram Baaf. (2017). *Adoption*. Alla laaditud 1. veebruar 2017, <http://corambaaf.org.uk/info/adoption>
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications Ltd.
- Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks. (1969). Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat.
- Edovald, T. (2015). Tõendus põhine sekkumine - vaenlane või abimees töös laste ja peredega? *Sotsiaaltöö*, *4*, 63-70.
- Edovald, T., & Firpo, T. (2016). *Running randomised controlled trials in innovation, entrepreneurship and growth: An introductory guide. Version 1*. Nesta: Innovation Growth Lab.

- European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. (2015). *Handbook on European law relating to the rights of the child* (pp. 104-110). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Goldwyn, R., & and Hugh-Jones, S. (2011). Using the Adult Attachment Interview to understand Reactive Attachment Disorder: Findings from a 10-case adolescent sample. *Attachment & Human Development*. 13(2), 169-191.
- Hirsijärvi, S., Remes, P., & Sajavaara, P. (2007). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Holland, S. (2011). *Child to Family Assessment in Social Work Practice*. London, Thousand Oaks, New Delfi: SAGE Publications.
- Holland, S., & Scourfield, J. (2015). *Social work: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ibrus, K., (2016, 6. oktoober). Kõik lapsendada soovijad pannakse edaspidi ühte järjekorda. Peljatakse uue süsteemi läbipaistmatust. *Eesti Päevaleht*, 5.
- Johnson, B., & Christensen, L. (2012). *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*. USA: Sage Publications, Inc.
- Kasvandik, L., & Treial, K. (2014). *Tõenduspõhised sekkumised laste ja perede valdkonnas*. Tallinn: MTÜ Perekoollitusühing Sina ja Mina. Alla laaditud 25. veebruar 2017, <http://www.sinamina.ee/e-koolitused/spetsialistidele/>
- Kutsekoda. (2014). *Kutsestandard, sotsiaaltöötaja, tase 7*. Alla laaditud 23. märts 2017, <http://www.kutsekoda.ee/et/kutseregister/kutsestandardid/10536292>
- Kõiva, K., & Olenko, M. (2014). Kiindumussuhe. Traumad, mis kiindumussuhet mõjutavad ja kuidas sellega toime tulla. Kogumikus A. Aasmäe (Toim.), (18-23) *Asendushooldusele paigutatud lapse tervise hindamise käsiraamat*. Tallinn: MTÜ Oma Pere.
- Laherand, M. - L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lapsendamise ettevalmistamise käigus läbiviidavad kohustuslikud toimingud ja nende sisu, lapsendamise sooviavalduses esitatavate andmete loetelu ja Sotsiaalkindlustusameti kogutavate dokumentide loetelu. (2017). *Riigi Teataja I* 29.12.2016, 29. Alla laaditud 29. jaanuaril 2017, <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122016029>
- Lastekaitseeadus. (2014). *Riigi Teataja I*, 06.12.2014, 1.
- Lastekaitseeaduse eelnõu seletuskiri. (2014). Alla laaditud 16. veebruaril 2017, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_heolu/seletuskiri.pdf

- Лаврентьева, З. И. (2014). *Приемная семья как социально-педагогический феномен*. Новосибирск: Мин-во образования и науки РФ. Мин-во образования и науки РФ, Новосиб. гос. пед. ун-т. Новосибирск: Изд-во НГПУ.
- Liblik, E., Sellio, O., & Veerme, E. (2016). Sotsiaalkindlustusamet: muudame teenused läbipaistvamaks ja mugavamaks. *Sotsiaaltöö*, 4, 90-92.
- Ludlow, J., & Puttick, R. (2012). *Standards of evidence: An approach that balances the needs for evidence with innovation*. Nesta. Alla laaditud 18. märts 2017, http://www.nesta.org.uk/sites/default/files/standards_of_evidence_for_impact_investing.pdf
- Marttila, R., & Urponen, K. (2013). Tõenduspõhise praktika võimalused sotsiaaltöös. *Sotsiaaltöö*, 1, 20-24.
- Meakings, S., Selwyn, J., & Wijedasa, D. (2014) *Beyond the Adoption Order: challenges, interventions and disruptions*. University of Bristol.
- Milner, J., & O'Byrne, P. (2009). *Assessment in Social Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- MTÜ Oma Pere. (2017). Teenused. Alla laaditud 11. veebruar 2017, <http://omapere.ee/kuidas/internetinoustamine/>
- National Adoption Centre. (2017). Adoption. Alla laaditud 12. veebruaril 2017, <http://www.adopt.org/>
- Perekonnaseadus. (1994). *Riigi Teataja I*, 1994, 75, 1326. Alla laaditud 6. jaanuaril 2017, <https://www.riigiteataja.ee/akt/28709>
- Perekonnaseadus. (2009). *Riigi Teataja I*, 2009, 60, 395. Alla laaditud 5. jaanuaril 2017, <https://www.riigiteataja.ee/akt/13240237>
- Perekonnaseadus. (2016). *Riigi Teataja I*, 21.12.2016, 12. Alla laaditud 5. jaanuaril 2017, <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122016012?leiaKehtiv>
- Riis, M., & Wieland, S. (2012). Varajase lapse trauma ja võimalused lapse abistamiseks. *Sotsiaaltöö*, 5, 36-40.
- Riisalo, S. (2011). Kaasaegne lapse parimaid huve arvestav lapsendamine. *Sotsiaaltöö*, 4, 31-32.
- Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu 317 SE. (2016). Vabariigi valitsus. Alla laaditud 12. veebruar 2017 <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/3ed51492-567d-41e9-8b7d-58777566f847/Sotsiaalhoolekande%20seaduse%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus/>

- Sotsiaalministeerium. (2017). *Aruannete koondamise süsteem, s-veeb ja h-veeb*. Alla laaditud 6. veebruar 2017, <https://www.sm.ee/et/sotsiaalvaldkond>
- Sotsiaalministeerium. (2011). *Laste ja perede arengukava 2012-2020*. Tallinn. Alla laaditud 2. jaanuaril 2017, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2014). *Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat*. Tallinn. Alla laaditud 3. novembril 2016, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf
- Sotsiaalkindlustusamet. (2016). *Kvaliteedi arendamine laste ja perede heaolu toetamisel. Käsiraamat kohalikule omavalitsusele*. Tallinn. Alla laaditud 15. märtsil 2017 http://sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_teenused/PKU/ey_ska_kvaliteedikasiraamat_042016.pdf
- Sotsiaalkindlustusamet. (2017). *Perehüvitiste liigid*. Alla laaditud 11. veebruar 2017, <http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/perehuvitiste-liigid>
- Socialstyrelsen. (2009). *Adoption Handbook for the Swedish social services*. Alla laaditud 12. novembril 2016, http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/8299/2009-101-5_20091015.pdf.
- Statistikaamet. (2016). *Eesti statistika aastaraamat 2016*. Tallinn. Alla laaditud 18.03.2017 https://www.stat.ee/valjaanne-2016_eesti-statistika-aastaraamat-2016
- Tervise Arengu Instituut. (2017). *PRIDE koolitus*. Alla laaditud 1. märtsil 2017, <http://www.tai.ee/et/tegevused/koolituskeskus/koolitused/pride-koolitus>
- Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus RAKE. (2015). *Perepõhise asendushoolduse koolitusprogrammi PRIDE korralduse analüüs*. Tartu: Tartu Ülikool. Alla laaditud 2. veebruaril 2017, https://intra.tai.ee//images/prints/documents/146304744975_PRIDE%20analuuksi%20loppraport%20PDF.pdf
- United Nations. (2010). *Guidelines for the Alternative Care of Children*. Alla laaditud 13. märtsil 2016, <http://resourcecentre.savethechildren.se/sites/default/files/documents/5416.pdf>
- Uusen, R. (2016). Laps mõistab tundeid paremini kui sõnu. *Sotsiaaltöö*, 4, 3-16.
- Õunpuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikool.
- ÜRO lapse õiguste konventsioon. (1991). *Riigi Teataja II*, 1996, 16, 56.

Žordania, R. (2014). Geenid ja keskkond. Kogumikus A. Aasmäe (Toim.), (13-14) *Asendushooldusele paigutatud lapse tervise hindamise käsiraamat*. Tallinn: MTÜ Oma Pere.

Avaldamata allikad

Edovald, T., & Aaben, L. (2016). *Sissejuhatus laste ja perede heaolu olukorra analüüsimisse ja tõendus põhjustesse sekkumistesse. Juhendmaterjal koolitajale*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.

Pint, S. (2016). *Lapse vajaduse hindamine lastekaitse seaduse kontekstis Jõgevamaa näitel*. [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Sotsiaalministeerium. (1995). Lapsendamise korra täpsustamine.

LISA 1. Intervjuu kava

I Ametniku ettevalmistus

1. Milline on teie haridus?
2. Kui pikk on teie töökogemus sotsiaal- või lastekaitsetöö valdkonnas?
3. Kui kaua olete tegelenud lapsendamise korraldamisega?
4. Milliseid lapsendamisega seotud tööülesandeid olete täitnud?
5. Kirjeldage vabas vormis mis on pereuring ehk perede hindamine?

II Perede hindamise eesmärk

6. Milline on Teie arvates lapsendamise ettevalmistamise käigus läbiviidava pereuringu eesmärk?
7. Kelle huvides toimub Teie arvates pereuringu läbiviimine?
8. Kuidas olete osalenud pereuringu protsessi (s. h teemade) väljatöötamisel ja arendamisel?
9. Millised oskused ja teadmised on vajalikud pereuringu läbiviimiseks?
10. Kuidas olete ennast ettevalmistanud ja/või täiendanud lapsendamise teemaga kursis olemiseks?

III Hindamist toetavad ja takistavad asjaolud

11. Milliseid tehnikaid olete kasutanud perede hindamisel?
12. Kuidas olete kogunud pereliikmetelt vahetult intervjuu / vestluse teel saadud infot?
13. Millised on eduka perede hindamise läbiviimise eeldused?
14. Millised asjaolud takistavad perede hindamise läbiviimist?
15. Milliseid andmeid on raske koguda või kätte saada?

IV Tõenduspõhise lähenemise põhimõtted hindamise läbiviimisel

16. Kuidas suhtuvad teie arvates pered pereuringu läbiviimise kohustusse?
17. Millised perekonna võimalused ja tugevused soodustavad lapsendamist?
18. Millised on teie arvates lapsendamist takistavad / välistavad tegurid?
19. Kuidas käitute kui tunnustatud normid (üldtunnustatud väärtushinnangutega)/teie ja perekonna väärtushinnangud ei sobi kokku?
20. Kuidas suhtute lapsendamisse üksikvanema poolt?

21. Kuidas suhtute lapsendamisse samasooliste paaride poolt?

V Hindamisprotsessi läbiviimine

22. Keda kaasate hindamise (s.h kodukülastuse) ajal vestlusesse?

23. Milliste tehniliste omadustega kirjalik kokkuvõte annab hea ülevaate lapsendada soovija kohta?

24. Millal (juhul, kui inimene pole vahepeal lapsendanud) tuleb Teie arvates teha korduv hindamine?

25. Mil viisil tegelete hindamise käigus välja toodud kasvuruumidega?

26. Kuidas suhtute sellesse, et ametnik on lapsendamise protsessis korruga nii hindaja kui lapse esindaja rollis?

LISA 2. Kiindumussuhte viis alaskaalat ASI kohaselt

ASI kohaselt (Bifulco, Bunn, Irving, Jacobs, & Thomas, 2008) on kiindumussuhte viis alaskaalat järgmised:

- 1) Klammerduv: kõrge sõltumisvajadus ja võimetus funktsioneerida üksi, madal eneseusaldus, vajab teiste tähelepanu ja seltskonda (kõrge seltskonnaiha), vahel ei tule toime põgusate lahus olekutega, kõrge eraldamise hirm.
- 2) Kartlik: probleeme vältiv, kõrge mitteusalduse tase, piirangud lähedusele, hirm maha jätmise ees.
- 3) Vihane-ükskõikne: vähene toetus ja kõrge mitteusaldus koos, kõrge piirang lähedusele, kõrgelt endale toetuv ja vihane.
- 4) Endasse tõmbunud, eemaldunud: kõrged piirangud lähedusele, liiga enesele toetuv, ei karda ega pole vihane, ei usalda, lähedust ja intiimsust kogeb vähestega, privaatsus, soov üksi elada ja usk üksi hakkama saada.
- 5) Turvaline: usaldav, koostööaldis, hea suhtleja.

LISA 3. Täiskasvanute kiindumusstiilid AAI järgi

AAI (Goldwyna & Hugh-Jones, 2011) järgi saab täiskasvanuid kiindumuse põhjal jaotada nelja rühma järgmiselt:

- 1) Autonoomne ehk vaba - kirjeldab täiskasvanuid, kes räägivad detailselt ja vabalt oma vanematest. Neil pole eelnevaid negatiivseid tundeid oma lapsepõlve kohta. Vanematena on need täiskasvanud „kohal“ ja nad saavad sellega aidata oma lastel arendada turvalisi kiindumussuhteid. Ainult 15% täiskasvanutest on tugevalt ja turvaliselt kiindunud. 50-60% täiskasvanutest on suhteliselt turvaliselt kiindunud.
- 2) Ükskõikne ja kõikelubav – kirjeldab täiskasvanuid, keda lapsena oleks kirjeldatud kui vältivaid. Nemad vältisid oma vanemaid ja ei soovinud olla nagu oma vanemad. Kui nad vajasisid ja kui nad seda ise nõudsid, ei saanud nad piisavalt vanemate tähelepanu. Täiskasvanutena on nad tõenäoliselt ükskõiksed ka oma kiindumussuhetes. Nad on heatahtlikud inimesed, kes tagavad suurepärase füüsilise hoolitsuse lastele, aga pole emotsionaalselt kohal, kuna nad on hõivatud oma probleemidega. Puutuvad tihti kokku situatsioonidega, kus nad vajavad oma vajaduste rahuldamist, aga ei suuda rahulda lapse vajadusi.
- 3) Raskustes või probleemsed – täiskasvanutel on lahendamata probleemid, sest nende vanemad olid olemas harva ja löid selliseid ebastabiilseid suhteid. Ambivalentselt kiindunud lapsena nad olid tõenäoliste uutes situatsioonides hirmunud ja nad ei julgenud väga vabalt katsetada. Nad ei saanud tuge oma vanematelt. Need on need täiskasvanud, kes võtavad rohkem lapsevanema rolli oma vanemate ees. Aga lapsevanematena nad pole emotsionaalselt olemas oma laste jaoks ja nende lapsed ei tea, mida neist oodata, sest nad saadavad segaseid signaale.
- 4) Organiseerimata - kes on lapsena kogenud traumasid, aga tavaliselt ei suuda seda hooldajate väärkohtlemist kirjeldada. Vanematena on neil raskusi püsida selgel kiindumustasandil oma lastega. Üldiselt umbes 1-2% täiskasvanutest on organiseerimata oma kiindumusstiiliga.

LISA 4. SAFE metoodika kuus komponenti

SAFE metoodika (Barth, Buchanan, Chintapalli, & Crea, 2009) kuus komponenti on järgmised:

1) Praktilised väärtused:

- püüab olla kaasav, mitte välistav;
- praktikute ja hinnatava pere vastastikune austus ja mõistmine;
- pere ja hindaja vaheline koostöö ühise eesmärgi nimel, milleks on lapse parimate huvide tagamine;
- võtmekomponendiks on psühhosotsiaalne hindamine, mis tunneb ja tunnustab perekonna tugevusi ja avastab kitsaskohti;
- hea sotsiaaltöö praktika aluseks ja pereuringu osaks on sotsiaaltöö intervjuu;
- praktikute teadlikkus ja arusaam personaalsetest erapooletutest hoiakutest;
- pereuringute läbiviijate valmisolek osaleda supervisioonidel ja või konsultatsioonidel;
- perede võimalus saada nõustamist protsessi vältel ja tutvuda lõppraportiga.

2) Info kogumise tööriistad

SAFE kasutab keerukaid, kuid kasutajasõbralikke ja samas näiliselt lihtsaid küsimustikke, mis toetavad, täiendavad ja vahendavad intervjuu läbiviimist. Info kogumise tööriistade eesmärgiks on: tõesed vastused, suurenenud avalikustamine, fookuseeritud intervjuu vahendamine, info kogumise ühetaolisus, küsimuste esitamise optimaalne raamistik, vastuste meeldejäätvus ning pere ja sotsiaaltöötaja aja säästmine.

3) Psühhosotsiaalsete faktorite kogum

SAFE metoodika kasutab 68 (69 rahvusvaheliste lapsendamise puhul) psühhosotsiaalset faktorit, mis on grupeeritud seksioonideks. Psühhosotsiaalsed faktoreid hinnatakse viie punkti skaalal, mis mõõdab igat faktorit kontiinumil positiivsest kuni negatiivseni. Psühhosotsiaalsete faktorite üheksa seksiooni on järgmised: ajalugu; isikuomadused; abielu / vabaabielu suhe; teised isikud, kes elavad või on tihti kodus; laiendatud peresuhted; psüühiline / sotsiaalne keskkond; üldine vanemlus; spetsialiseerunud vanemlus; lapsendamise teemad (ainult lapsendajate pereuringutes).

4) Käsiraamat

SAFE käsiraamat (*desk guide*) defineerib kõik 68 psühhosotsiaalset faktorit ja pakub näiteid, kuidas hindajad saavad anda kõige adekvaatsemaid numbrilisi hindeid igale psühhosotsiaalse faktorite kogumile. Sel viisil faktoreid eraldi hinnates on võimalik hindajal täpselt identifitseerida nii perekonna tugevused, mida teadvustada kui ka murekohad, millele tuleb tähelepanu pöörata.

5) Eelkavandatud pereuuringu raport

Eelkavandatud pereuuringu raporti põhjad annavad sotsiaaltöötajale ühetaolise mudeli, mida pereuuringu käigus täita. Esimene osa sisaldab identifitseerivat ja kirjeldavat infot pere kohta. Teine pool sisaldab psühhosotsiaalset hindamist. See osa pereuuringus on struktureeritud vastavalt psühhosotsiaalsete faktorite kogumite hinnangutele. Lugejale antakse ülevaade psühhosotsiaalsetest faktoritest, mida on arvesse võetud ning lõplik hinne igale faktorile ja igale seksioonile. See ülevaade annab lugejale otsekoheise võimaluse saada tundma pere tugevusi ja piiranguid. Kui probleemseid valdkondi on mitu, on sellest ülevaatest palju abi, et identifitseerida ja lahti mõtestada faktorite kogumeid. Seksiooni kokkuvõtteid kasutatakse selleks, et kaaluda pere valmisolekut ja võimet olla lapsevanema(te)ks vastavalt psühhosotsiaalsete faktorite kogumile. Pereliikmed kinnitavad oma allkirjaga pereuuringu raporti koopia kättesaamist.

6) Sobitamise faktorid

Lapse perre sobitamine püüab saavutada parimat tulemust identifitseerides sobivuse vastavalt pere tugevustele ja ressurssidele ning lapse haavatavusele ja vajadustele.